ARCHIVU
pentru filologia si istoria.

Nr. XI. 1. Januariu 1868.

XXI.
ARCHIVE SI BIBLIOTECE.

Dupa ce amu datu foliei nostre numele de Archivu, precumu au facutu si alti multi, numindusi colectiunile publicate archivu seau biblioteca, eramu pote detori inca dein anulu trecutu, a dá celu pucinu esplicatiunea acestui nume, desi presupunemu, cà pentru multi deintre lectorii nostri ar' fí superflua.

Cu tote astea, dein respectu catrà celi ce nu le ar' fí superflua, si dein alte cause, ce se voru intielege mai in diosu, ne luàmu libertatea de a suplení cu asta ocasiune, la inceputulu cursului altui anu, ceea ce eramu pote detori a face in decursulu anului precedente, si a serie ceva despre archive si biblioteca, incependu mai antaniu dela archive, cu tote cà numele de biblioteca e mai vechiu si mai latîtu decâtu alu archiveloru, — ci ast'a noi o facemu pentru preferenti'a numelui, ce amu datu foliei nostre, numinduo cu acestu nume.

I. ARCHIVE.

Archivu, formatu de la ἀρχεῖον, astadi insemneza locu, unde se tienu si se pastreze documentele vechia, — de cari, cá se lasàmu alte tiere, unde inca se afla nenumerate si neestimate, voliendu a graí, ne restringemu la cele dein pre giurulu nostru, publice si private, dein Trni'a, si in câtu-va si la cele dein Romani'a.

Cele mai vechia archive, ce esistu astadi, mai pretotendenea in Europ'a suntu archivele monastice seau capitularia, nu numai pentru cà munasteria-le, inca si in evulu mediu, si in tempurele barbariei si intunerecului, au fostu asilulu scientieloru ori câtu de micu, dein care cause si bibliotecele cele mai vechie, ce esistu, inca mai tote suntu de origine monastica seau eclesiastica, — ci si pentru cà munasteria-le chiaru si in evulu mediu, in miediu-loculu certeloru, lupteloru, predatiuniloru si barbariei universali, ce cadiuse pre Europ'a intrega, erau locure respectate, si oresi-cumu sacre, de cari a se atinge si ale vetemá se credea nu numai de crime, ci chiaru de impietate si sacrilogiu.

Dein acea causa, nu numai privatii, cari nusi credeau destulu de asecurate pre atunci casele seau chiaru si castele-le loru, si - depuneau in mânu-le monachiloru si in vestiaria-le loru, cele mai pretiosa documente ale fameliei loru, pentru legitimarea posesiuniloru sale si ale fameliei, si spre a le asecurá si scapá de perirea seau pierderea, ori in ce modu s'ar' poté templá, — ci acest'a, o faceau chiaru si deregatorie-le publice, si cetatile, cari nu erau mai pucinu espuse invasiuniloru, aprenderiloru, stricatiuniloru, si altoru evenemente fatali, decâtu particularii.

In urma dein aceste cause, atari archive dela munasteria si capitule se dotara cu ore-cari prerogative si privilegia; si de acea aveau tota autoritatea, câta se cuvene oficia-loru publice. Transumtele loru, seau copie-le, ce la dedeau particulariloru dupre documentele depusa le ele, suscrisa si intarite cu sigilulu conventului, capitulului, seau cumu se mai numeau acele locure ale depositória-loru, treceau de totu asia de autentice in a-antea fora-loru si judecia-loru, cá si candu aru fí fostu produsa insa-si originali-le loru. Deunde ele se si numeau loca credibilia.

In Trani'a panà astadi esistu atari archive privilegiate, cá loca credibilia: Archivulu capitulare dein A. Julia, si archivulu conventului de Clus-Monostra la Clusiu.

De archivulu albense a scrisu, si l'a descrisu, destulu de pre largu eruditulu comite Ios. Kemény in cartea, ce si cu alta ocasiune o am mai citatu, sub titlu: Notitia historico-diplomatica Archivi et literalium Capituli Albensis in Transilvania, 8-o, Cibinii 1836, 2 tomi. In care pre largu se descriu inceputulu, fatalitati-le etc. nu numai ale acestui archivu si capitulu, ci si una mare parte deintru ale altoru archive dein Trni'a si Ungari'a, pr. Clusu-monostra, Orade-mare etc.

In archivulu albense suntu depuse diplome si alte documente chiaru si dein tempure-le mai noua, precumu ale Episcopatului gr. cat. dein Trni'a, si chiaru ale fameliei mele. Intru insulu se afla documente multe si pentru romani, si pentru relatiunile intre Trni'a si principatele romane, precumu se pote vedé dein catalogulu ce ni-lu dà Jos. Kemény in opulu indicatu, tom. 2, pag. 28 seqq. si alesu pag. 89—375; de cari amu atensu si mai susu pag. 38 in nota.

Er' de archivulu dela Clus-monostra am mai pucina cunoscentia, afora de cele dein opulu renumitului Comite, si de unu elencu (necompletu) de documente dein acel'asi archivu, ce am a mâna.

Afora de aceste doua archive publice, asia dîcundu ale tierei, se mai afla si la tote dicasteria-le si jurisdictiunile, si la multe famelie private vechie.

De cele de antaniu se tienu: alu cancelariei trne aulice, carea acumu se desfientià a treia ora, alu guberniului trnu in Clusiu, alu tablei regie in Osiorheliu etc. La cari se potu adauge si alu universitatei sasesci dein Sabiniu, alu magistrateloru dein Brasiovu, Bistritia etc.

De cele dein urma: alu fameliei Kemény, care acumu a trecutu in posesiunea museului trnu dein Clusiu; alu fameliei Betleniane dein S. Miclausiu (deca se mai afla astadi acolo), unde in a-ante nu de multi ani se proiectase a se redicá una tipografia anume cu scopu de a edá nenumeratele documente istorice dein acestu archivu; ce inse nu s'ε efectuatu; si altele.

Dar' si câtu de grandiosa suntu unele archive chiaru si ale privatiloru, se pote cunosce si dein acea impregiurare, cà unele famelie mari dein Ungari'a au archive de câte 80,000 de numeri de documente.

Dar' au si ingrigitu forte omenii pretotendenea, afora de ai nostri, pentru pastrarea acestoru tesauri nepretiuiti, nu numai in tiere-le straine, dar' chiaru si in Trni'a, pana in dîu'a de astadi.

Celu mai nou esemplu ne dede in decursulu anului 1867 magistratulu cetatei Bistritia, care mai de curundu incredentià unui profesoriu de acolo, cá dupa unu planu determinatu mai antaniu se ordeneze archivulu magistratului si districtului, asemnandui pentru câtu a lucratu panà acumu 200 fl. er' pentru ce mai remane a se lucrá, câte 400 fl. pre fia-care anu panà la terminarea lucrului. Vedi Sieb. Blätter nr. 12, dein 23. febr. 1867.

Er' dein contra, cumu ne ingrigîmu noi de ale nostre, vedi mai in diosu esemple mai prospete.

Afora de astea, bibliotecele publice dein Trni'a si Ungari'a mai tote au colectiuni mari de documente inedite si alte msa de mare pretiu. Asia in Trni'a, bibliotec'a Telekiana in Osiorheliu, Batyaniana in A. Julia, si Bruckenthaliana in Sabiniu, afora de colectiunile private: Ederiana in Sabiniu, Covachiciana in Bud'a, Cornidesian (in 12 tomi), Keleriana, Hevenesiana etc.

Se trecemu inse acumu, si se vedemu pucinelu si de archivele romanesci, si cumu se pastreza.

In Romani'a, nu numai la munasteria, ci si la privati, s'au aflatu, si pote cà se mai afla si panà astadi, forte multe si scumpe documente, precumu atinsemu si mai susu (pag. 34 si 36). Firesce se intielege, cà in Archivulu Romaniei si alu metropoliei dein Bucuresci se voru fî fostu aflandu inca dein vechime si mai multe. Despre cari si despre insemnatatea loru, precumu si despre pastrarea loru cumu s'a urmatu, se audîmu, ce a cuventatu dn. C. Boliacu, fostulu archivariu alu Statului, in camer'a legislativa mai in anulu trecutu.

„Literatur'a nostra vechia e negligeata; archive-le nostre suntu plene de lucruri, cari aru face gloria ori-carei natiuni. Credeti, cà amu poté numerá preste 80 de milie documente, cari aru meritá, se fia date la lumina, si se ne faca unu nume in Europ'a. Paleografi'a nostra este de celu mai mare interesu, si publicandu-se amu dá scientiei unu lucru nou, dein care s'ar' vedé, cà e una Romania, care a avutu unu trecutu totu atâtu de gloriosu, cá alu ori-carei alte natiuni civilisate de astadi. Deca civilisatiunea s' a curmatu de catrà straini, ea a fostu una data; straini nu au potutu-o desfientiá. Uricarii si caligrafii nostri celi vechi, sculptorii nostri in lemnu si in pietra, potu concurre cu caligrafii si sculptorii celi antâni ai secliloru XV, XVI, XVII, ai ori carei alte natiuni. Acea mâna usiora, carea se vede trecuta prein documentele si templele basereceloru nostre, merita se fia cunoscuta Europei.

„E de detori'a nostra, se trecemu preste multe altele, si se punemu in bugetulu nostru una suma ore-care pentru repararea anticitatiloru nostre, pentru repararea aceloru temple, unde mergemu, se admirâmu astadi pictur'a, sculptur'a si architectur'a intru unu stilu propriu romanu, care se pierde;

cà ce totu, ce se face astadi, se nemtiesce cu totulu; nu mai sémena nemica cu ceea, ce a fostu; nu mai sémena nemica natiunale.

„Acele flacare depre murii tendeloru basereceloru nostre, pre cari le stergemu cu bideneu'a, forà se ne interesemu de densele, acelea suntu poesie, suntu epopee. Dante nu a potutu imaginá ceva mai fromosu decâtu ceea, ce esiste pre paretii esteriori ai basereceloru nostre!

„Domniloru, avemu monumente mari in archiv'a nostra, intre cari recomendu unulu, in a-antea caruia nu pote stá indiferente nece economistulu, nece financiarii nostri. Acestu monumentu este Condic'a vistieriei dein tempulu domniei lui Brancoveanu. Acolo vomu aflá, cà amu avutu, nu numai literatura, arti si resbele in trecutu, dar' amu avutu si una sistema organisata, una sistema financiaria si administrativa.

„Vedeti dar', cà nu ar' trebuí, se trecemu cu atâta usiorentia asupr'a trecutului nostru, si se dîcemu: cà totulu a fostu barbaru! Cà ce atunci, pre candu barbari'a erá in multe natiuni, pre cari le admiràmu astadi, tier'a nostra erá organisata, organisata nu numai in forti-le ei armate, dar' si in administratiunea ei, si in financiele ei. Si este destulu, cá acesta Condica se fia tiparita, cá se incredentiàmu pre ori-cene despre acést'a.

„Eu m'am incercatu de 2 ori, pre candu aveam Archivele statului sub directiunea mea, se tiparescu acestu monumentu. Am adusu si literele proprie, si semnele necesaria pentru tiparirea lui; dar' nu am avutu norocirea, se potiu dá natiunei mele singurulu monumentu, care ar' poté sei faca gloria, una satisfactiune propria, si unu nume in strainâtate.

„V'asi rogá, Domniloru, se se tiparesca documentele, cari le avemu in archiv'a nostra, precumu e condic'a acesta a' vestiariei dein tempulu Brancovanului, si alte documente paleografice, cari se formeze una serie de albumuri de paleografia si de sfragistica romana, — si pentru acesta tiparire se puneti una suma forte insemnata in bugetu."

Noi insine amu vediutu acea condica la archivulu statului in ver'a trecuta la Bucuresci, — unu foliantu de una mesura nu prea mare, scrisu curatu dupa form'a scripturei usitate pre atunci, si bene conserbatu. De valore ai interna nu disputamu, ci admitemu deplenu, cà meriteza totu interesulu nostru; inse in ce specteza artea, noi insine avemu in posesiunea nostra mai multe msa de una elegantia artistica si caligrafica cu multu mai mare, decâtu condic'a Brancovenesca.

Marturimu, cà pre noi mai multu ne ar' interesá, se vedemu publicata condic'a Metropoliei dein Bucuresci, ce si acumu se afla acolo, de si nu o amu vediutu, ci numai dupa estracte o cunoscemu, ce le amu publicatu in parte in Acte si fragmente-le nostre (Blasiu, 1855, in 8·o) p. 226 seqq. — Seau cá se cuprendemu tote intru un'a, cá ambe aceste condice, si alte monumente literaria si artistice se se dè publicitatei, pentru cá se ne cunoscemu mai bene trecutulu.

Speràmu, cà sub bun'a ingrigire a zelosului si inteligentelui prefectu de acumu alu Archivului Romaniei, unde suntu depusi tesauri atâtu de pretiosi pentru istori'a si artea romana, d-lui G. N. Manu, vomu vedé preste pucinu realisata una parte a dorentiei comuni, ce amu descoperitu.

Dn. B. P. Hajdeu, inca a inceputu a publicá in pretios'a sa folia archivistica mai multe documente interesante dein archivulu statului Romaniei, si ne dà dereptulu de a sperá inca si alte mai multe.

In Trni'a, archivulu celu mai vechiu alu romaniloru, ar' fí se fia, seau se fia fostu, celu dela metropoli'a vechia dein cetatea A. Juliei, singurulu locu, care mai scapase panà la a. 1700 de a fí ocupatu de straini, si se mai potea numí romanescu in Trni'a.

Inse si acestu archivu, de a fostu candu-va, astadi nu mai este, si noi numai forte pucine urme amu vediutu deintru insu, candu se mai potea vedé ceva. Prein stramutarile scaunului dein locu in locu, panà ce a ajunsu la Blasiu; prein negrigea, ce a patîtu archivulu Blasiului inca de demultu; prein subtragerile celoru mai pretiosa documente dein tempu in tempu; prein fatalitatile anului 1848—9, cari au cadiutu si pre acestu depositoriu sacru, si prein nepasarea estrema pentru remasîtie-le lui in tempure-le cele mai de aprope, cá se nu dîcemu mai multu, — archivulu Blasiului nu mai are astadi dein archivulu vechiu decâtu fragmente si acestea forà registru.

Amu dîsu si in Acte si fragmente (pag. VIII): Cà erá unu tempu, candu in Blasiu pre apucate luau, duceau, si nu mai intorceau documentele istorice deiu archivulu metropolitanu.

G. Sincai inca in Cronic'a sa la a. 1660

(tom III. pag. 83) insusi scrie: „In Diptic'a, care „eu o am daruitu bibliotecei tierei Unguresci;" er' in not'a 5 la pag. 88; „Dipticon Metro„poleos Albae-Juliensis seu Belgradensis in bi„bliotheca regnicolari Hung. asservatum." Au nu cu dereptu cuventu s'ar' poté pune intrebarea: Cà cu ce dereptu a donatu, chiaru si unu Sincai, unu monumentu istoricu, ce nu a fostu alu seu, ci alu metropoliei?

P. Maioru, in prefatiune la istori'a baserecesca, inca recunosce, cà a luatu cu sene unele acte vechie de ale archivului metropolitanu, si nu le a mai redatu. Si aici s'ar' poté intrebá: Unde suntu ele acumu?

Audiam vorbinduse, curundu dupa 1848, cà si mai tardîu unii siau adunatu colectiuni mari de documente totu dein archivulu dein Blasiu, forà de ale mai fî intorsu in apoi, si morindu unii dein eli forà de a se scí, cà intru ale cui mâni au remasu.

Inse deca P. Maioru, pre la a. 1813, se planse atâtu de amaru pentru negrigea archivului vechiu dein Blasiu, inca de pre la a. 1792, — ce ar' face elu acumu, candu ar' fî vediutu cu ochii, cumu bucatarii duceau actele acestui archivu pentru tortate, si sierbitorii atîtiau foculu in cuptoria-le m....i?

De alte archive romanesci, in ce stare suntu, nu am cunoscentia, si — nu scriu.

Nota. Vedi in acestu obiectu disertatiunea interesante, sub titlu: Dissertatio critica, de collectionibus manuscriptorum, ac eorundem usu et utilitate, a J. F. Miller de Brasso; — adausa la: Catalogus manuscriptorum bibliothecae nationalis hungaricae Széchényiano-regnicolaris, Sopronii 1814 (3 tomi) in 8-o, pre cumu si ce scrie J. Kemény in Notiti'a mai susu citata.

(XX.)

Dein LUCRARILE SOCIETATEI ACADEMICE ROMANE.

b. Specialia.

Societatea academica romana, desi nu este dupa form'a altoru societati academice seau academie, de acea inse ea este, chiaru dupa form'a ce is'a datu, una dein cele mai admirabili institutiuni si de una forma, decâtu care alt'a mai cuvenita starei presente nece nu se potea cugetá, numai D-dieu sei dè viatia indelungata, si romanii adeverati se o sustienia cu tota caldur'a anemei, ce merita una asemene institutiune literaria natiunale.

Dar' nece cà se potea almentrea. Una societate academica, cumu suntu academie-le altoru natiuni, cá se pota representá nu numai scienti'a, ci si ide'a unitatei limbei natiunali de prein tote provinciele locuite de romani, avea necesitate de fundure atâtu de colosali, câtu se fia in stare, de a aduná in giurulu centrului academicu una suma mare de barbati de cea mai inalta cultura scientifica dein tote provincie-le, si a le asecurá una substitentia cuveniente pentru asi avé resiedentia continua intru unu locu, cu totii impreuna.

Candu de alta parte, una academia custandu numai dein persone dein un'a si aceeasi provincia, nu numai cà nu ar' representá fidelmente unitatea culturei literarie natiunali intrege, dar' inca nu ar' avé nece profumulu recentiei, ce i-lu potu dá numai intrunirile periodice ale membriloru academiei respanditi. Lasa, cà si la atare academia provinciale, mai totu asia de mari fundure s'aru cere, cà si la una academia unitaria cu resiedenti'a in centru.

De acea cu bucuria au salutatu, credu io, toti romanii buni, acea idea ingeniosa a guberniului Romaniei, ori cene va fî fostu antaniulu concipiente alu ei, despre care nu avemu a disputá aici. De acea si acelu entusiasmu neasemenatu, cu care fù acuprensa tener'a institutiune la antani'a ei aparitiune. Nu mai pucinu meritu inse sia castigatu spre recunoscenti'a natiunei, celi ce dedera acestei idee una incarnatiune reale.

Restà numai, cá acesta idea, realisata in acestu modu, se fia si asecurata pentru una viatia stabile, pentru cá nu si asta idea, ca si alte multe fromose, se cadia, cumu dîce nemtiulu, in funtana, si aparitiunea sei fia numai cá a unui meteoru briliante, inse de pucine minute.

Acì nu e de ajunsu numai buna volienti'a guberniului actuale, care ia datu si ia promisu cu tota promptitudinea si pentru venitoriu totu ajutoriulu potentiosu, — ci e de nedispensabile necesitate si concursulu altoru factori inca si mai poterosi: imbraciosiarea publicului romanu, si in specie a cameroloru Romaniei, forà cari Societatea nu pote sesi apromita decatu una esistentia efemera.

Fundulu Zappa, si fundulu Cusa, nu suntu destinate pentru sustienerea academiei, ci numai pentru incuragiarea si premiarea lucrariloru so-

cietatei. Er' spesele pentru viatice, diurne, misiuni, si alte menunte, nu suntu inca de locu asecurate, — in afora de ce ne asecureza credenti'a in patriotismulu publicului si camereloru Romaniei.

E tempulu inse de mare urgentia, de a se manifestá, câtu sar' poté mai curundu, acelu patriotismu atâtu de necesariu, pentru cá se incete a mai bate la ochi, cà societatea academica romana e fundata numai pre liberalitatea unui grecu si a unui principe detronatu, er' pre a'altuia, nemenuia.

Dupa cumu e cunoscutu in Romani'a, fundatoriulu grecu potea se aiba destule motive pentru liberalitatea sa si in afora de recunoscenti'a catrà patri'a adoptiva. Deca romaniloru a donatu 5000 galb. in parato, si unu venitu anuale de 1000 galb. dein mosîele sale. — elu forà indoiela sia castigatu unu meritu adeveratu demnu de tota laud'a si de recunoscenti'a romaniloru, si a datu unu esemplu demnu de imitatu, cá si Mavros, si alti straini recunoscutori. Tristu ar' fí numai, deca aceste esemple laudabili dela straini, nu siaru aflá imitatori la — romani.

Inse acel'asi fundatoriu grecu, care a facutu acele donatiuni, si a testatu 1000 galb. pre totu anulu dein venitulu proprietatiloru sale pre pamentulu Romaniei, totu una data a legatu si natiunei grecesci 15,000 galb. pre totu anulu dein acelesi venituri dupa mortea eredelui seu celu de acumu, care nu are descendenti nece dereptu de a face scaimbare in acea dispusetiune testamentaria, ci eredele e numai usufructuariu pre viatia, er' eredele adeveratu e natiunea hellenica dein Greci'a si institutiunile ei dein Aten'a.

Asia celi 1000 de galb., in proportiune cu cele 15,000 galb. ore nu nu aparu cá una captatio benevolentiae seau garantia, pentru cá natiunea grecesca se nu intempene si cu acesta ereditate grasa, ceea ce a intempenatu mai eri alalta eri cu munasteria-le inchinate.

De almentrea ceste dein urma nu se tienu stricte de obiectulu nostru, si noi le amu atinsu numai dein nexulu materiei cá prein trécatu si precumu le amu audîtu dein altii.

Dar' si preste totu, tote cele dîsa panà acì se potu paré tienenduse mai multu de generalia de câtu de specialitati. Si in adeveru, cà in specialia nece cà prea avemu volia de ane demite prea afundu, nece a ne estende prea pre largu, candu nu avemu de a rectificá pareri smentite, seau de a apará adeverure pre nedereptu combatute. De acea ne vomu restringe de asta data la unele oserbatiuni forte scurte.

Lucrarile societatei academice romane, au fostu dupa planulu prefiptu de catrà guberniulu convocatoriu: constituirea ei, si ocupatiunile literarie.

Cumu s'a constituitu, s'a vediutu dein cele publicate, si dein regulamentele definitive in loculu celui provisoriu.

Cumu stà cu fundure-le ei, cari inca se tienu de partea constitutiva a sa, inca s'a aratatu, asia in câtu nu mai avemu de a lungí vorb'a despre ástea mai incolo, de si suntu specialia.

De ocupatiunile literarie, inca amu dîsu mai multe, câte mai cà suntu destule. Cu tote astea, vomu se mai atingemu unele altele.

1-o. Ocupatiunea principale, dupa scopulu conchiamarei, erá se fia, precumu e cunoscutu, stabilirea ortografiei cu litere latine.

In acestu respectu, s'a disputatu forte multu, atâtu in siedentiele comisiunali, câtu si in cele plenarie. Une oria erá aparentia, cà consensus eruditorum, ce-lu cere Quintilianu, erá prea aprope se se implenesca. Principia-le generali ale comisiunei se adoptara in siedenti'a de 11. sept. nou, cu unspradiece voture dein 12; inca si propunerea ortografica dein siedenti'a de 11. sept. se adoptà si suscrise cu voture-le a' 10 membri dein unspradiece presenti.

Cu tote astea, cauta si aici se constatàmu, cà parerile erudititoru nostri, dein intru si dein afor'a societatei, atâtu erau de divergenti, in câtu ori in ce modu s'ar' fí decisu cestiunea ortografica, multiemire nu se castigá. Ceea ce demustra invederatu, cumu cà cestiunea inca nu erá destulu de matura pentru decisiune.

Er' a aduce una decisiune definitiva intru una cestiune atâtu de grave, si inca in a-ante de a fí ajunsu la maturitate, insemná a dá numai ocasiune la diferentie si mai mari si la recriminatiuni si mai violente, de cumu s'a templatu si de alta data, si de cari incepusera a se si respandí unele espresiuni forte disgratiose.

De acea decisiunea s'a si amenatu panà la anulu, si credemu, cà bene s'a facutu. Intru unu anu multu se pote meditá, si multa lumina se pote face.

2-o. Cestiunea Dictiunariului, inca a datu ocasiune la discusiuni lunge si infocate, atâtu in comisiune câtu si in siedentie plenarie. Erau de opiniune unii, cá compunerea dictiunariului numai decâtu se se asemneze si se se impartia intre membrii societatei, incredienduse fia-caruia câte una litera seau mai multe spre compunere, care modalitate nu fù aprobata, de câtu de pucini, dein cause de mare momentu, si alesu, cà in urma totu ar' mai fí necesitate de una supraredactiune, care se dè opului uniformitatea si complementulu definitivu, forà cari dictiunariulu nu s'ar' poté dá publicitatei.

S'a propusu si elaborarea mai antaniua' unoru Idiotice dupa provinciele, dein cari s'au conchiamatu membrii societatei. Ele poteau figurá asia lucrate, si cá opure pretiosa de sene statutoria, dar' erau si apte a dá totu materialele recerutu pentru unu dictiunariu completu, alesu deca se adaugea si dictiunariulu celoru vechia. Inse nece asta idea nu afla deplena partenire, ci numai camu aprope. Membrii societatei au se adune dein provinciele loru toti termini usitati, inse cu esclusiunea celoru cuprensi in dictiunaria-le sciute.

Intrunirea intru asta modalitate se templà mai multu dein causa, cá se se puna una data capetu discusiuniloru, ce nu mai aveau tempu de a se continuá, inse nu se poteau inchide forà ore-care decisiune.

Parerea nostra, ni-o amu datu in nr. trecutu, mai multu in sensu negativu decâtu positivu, — si acumu inca nu avemu volia, de a ne esprime mai departe.

3-o. Cestiunea Gramatecei, fù preste asteptare un'a dein cele mai pacifice. Intru una siedentia s'a decisu, cá comisiunea filologica se elaboreze una programa; program'a s'a elaboratu, s'a recitatu, si dupa pucine oserbatiuni intrescaimbate s'a adoptatu cu unanimitate in siedenti'a de 11. septembre vechiu.

De acea inse totu speràmu, cà cu atâtu mai infocata va se fia discusiunea asupr'a elaborateloru gramaticali in sesiunea anului presente, deca ne va ajutá Ddieu, se ne mai potemu intruní.

4-o. Interesante au fostu si discusiunile, atâtu asupr'a premiului Cusa pentru clasici, câtu si pentru sigilulu societatei.

Pentru versiune, se proiectase mai antaniu Germani'a lui Tacitu. — Ce totu Germani'a lui Tacitu, si totu Tacitu si erasi Tacitu, cá si candu nu aru mai fí si alti clasici, si alte opere clasice mai bune? Germani'a lui Tacitu, e tradusa romanesce, nu sciu de a câta ora. Unu autoriu, care in adensu a vrutu se fia oscuru, celu pucinu nu meriteza a se luá de modelu de stilu, er' lectur'a vitia-loru si a coruptiunei, de cari gemu scriptele lui Tacitu, nu inspira decâtu desgustu totoru omeniloru morali si de gustu bunu. — S'au disu, si s'a — delaturatu.

Apoi panegiriculu lui Piniu, nu aflà mai multa placere, pentru stilu si argumentu.

Istoriele lui Polibiu, desi s'a recunoscutu valorea clasica a' acestui scrietoriu mare politicu, s'au delaturatu de una camu data, pentru cà e clasicu grecu, si societatea nu a volîtu a incepe cu unu grecu, fia si Polibiu.

De Herodotu inca abia a amentitu cene-va, si totu asia a amblatu.

In urma, tempulu siedentiei, celei dein urma in 12/25. sept., fiendu inaintatu, si membrii pierdiendu-si patienti'a, in câtu se redicasera de pre scaune, se propuse J. Caesar si se adoptà, contradîcundu, inse forà efectu, numai D. Laurianu, dein causa, cà Caesar e auctoriu de scola.

Pentru sigilu inca se proiectara mai multe: Daci'a de una parte, Rom'a, Romulu si Remu, columna'a Traiana, de alt'a, in urma Minerv'a cu buh'a. Dupa oserbatiuni pro et contra, reieptanduse cele 3 de antaniu, remase lupt'a intre cele 2 dein urma, — si spre multa dorerea d-lui comembru I. Stragescu, care ne presentà unu desemnu prea elegante de columna'a Traiana cu S. C., si spre a mea insumi, invinse paserea pre imperatoriu.

Anectàmu aici in urma, ce remase dein nr. trecutu, cea alalta parte a proiectului de ortografia, cá ceea ce sî ea se tiene de specialia-le lucrariloru Societatei, reserbandune cá se mai revenimu la acestu obiectu, fiendu de resortulu acestei folie.

III.

PROIECTU de ORTOGRAFIA ROMANA.

A.

Dein alfabetulu latinu, singuru cuvenitu limbei nostre, XIX. litere ne suntu de ajunsu, spre a scrie bene tote vorbele curatu romane.

Aceste semne suntu urmatoria-le, representandu fia-carele sunetulu, cu care incepe vorb'a data cá esemplu fia-carui semnu: 1. a: arare; 2. b: bate; 3. c: cade; 4. d: dau; 5. e: esu; 6. f: fagu; 7. g: gustare; 8. i: itia; 9. j: jurare: 10. l: locu; 11. m: mare; 12. n: nare: 13. o: orbu; 14. p: pesce; 15. r: rade; 16. s: sare; 17. t: tunde; 18. u: untu; 19. v: vasu.

Pentru aceste XIX sunete, cá originali, stà regul'a: Se se scria fia-care sunetu cu semnulu corespundietoriu, afora de casurele specificate la liter'a C.

B.

Cele alalte sunete, câte se mai audu in limb'a nostra, destinsa de cele XIX originali, suntu derivate dein acestea, si cá atari cauta se se scria cu acele semne, cu carile se scriu primitivele loru.

Prein urmare scriemu:

I. La cosunanti.

1. verdi, bradi, tundi etc., pentru cà venu dein: verde, bradu, tundu etc.; si prein urmare: dîcu, dîua, verdia, audiu, audia, dieu etc.

2. lasi, versi, arsi, strinsi etc.; pentru cà venu dein: lasu, versu, arsu, strinsu etc. si prein urmare: sierpe, siedere, siuerare, siorecelu etc.

3. lati, pati, munti, desparti etc.; pentru cà venu dein: latu, patu, munte, despartu etc.; si prein urmare: fientia, ascutiu, impartia, tiene etc.

Inse facia, judeciu etc., dela: facu, judecu, si prein analogia: sociu, laciu, braciu, galinaciu, carnaciu etc.

4. duci, duce; facere; taci etc.; pentru cà dîcemu: ducu, facu, tacu etc.; sî prein urmare: cercetare, cernere, celu, cercelu, incingere etc.

5. legi, spargi; ungi, ungere, frigere etc.; pentru cà venu dein: legu, spargu, ungu, frigu; sî prein urmare: gemere, degerare, degete, gingia etc.

6. pieli, cali, moli; ursi-li, socri-li etc., pentru cà venu dein: piele, calu, mole, ursu-lu, socrulu etc.

7. mâniu, remaniu, tieniu, puniu etc.; pentru cà dîcemu: manere, remanere, tienere, punere etc.; si prein urmare: calcaniu, capetaniu, furconiu etc.

8. mancatiosu, stricatiosu; plecatiune, desiertatiune, peritiune; fetioru etc.; pentru cà venu dein: mancatu, stricatu, desiertatu, peritu etc.

9. putrediune, umediune, rapediune, miediulocu etc.; pentru cà venu dein: putredu, umedu, rapede, miediu etc.

10. pasci, pasce; cresci, omenesci, etc., pentru cà venu dein: pascu, crescu, omenescu; si prein urmare: sciu, scientia etc.

Inse: acesti, tristi, osti etc., pentru cà avemu: acestu, tristu, oste etc.

11. coctu, coctoriu; facta etc., pentru cà dîcemu: cocu, facu etc.; si prein urmare: derectu, frictu, intielectu, nocte, lacte, octu, piectu etc.

Inse: ruptu, preceptu, raptu etc., dein: rumpere, precepere, rapire etc.; cumu si singurele: siepte, septemana, aptu (bunu la ceva).

12. In fine, e de notatu inca mutarea labiali-loru: b, p, m, v, f, candu au i dupa densele, asia in câtu b se aude cá g, p cá c, m cá n moliatu, v cá g mai dein fundulu gutului, f cá ch.

Acesta moliare nu s'a adoptatu in scriptura, si nu se va adoptá nece in venitoriu; dar' care nu trebue trecuta cu vederea intru unu tractatu de ortografia, atâtu pentru indereptarea in scriere a marei majoritati de romani, cari o practica, câtu si pentru a nu se confunda sunetele, ce resulta dein acesta moliare, cu altele.

Se pronuncia dar' si se scrie:

a) albi, corbi, cerbi etc., pentru cà venu dein: albu, corbu, cerbu.
b) lupi, scapi, stupi etc., pentru cà venu dein: lupu, scapu, stupu.
c) afumi, curmi, spumi etc., pentru cà venu dein: afumu, curmu, spumu.
d) visu, vinu, vierme, viespe, vieru etc., sunetu destulu de caracteristicu, si prein urmare usioru a se pronunciá si scrie dereptu si forà ajutoriulu etimologiei.
e) firu, finu, filiu, fieru, fierbu etc., sunetu asemenea forte caracteristicu, si prein urmare usioru de pronunciatu si scrisu dereptu si forà ajutoriulu etimologiei.

Vorbele de categori'a celoru de sub literele: a), b), c), in cari etimologi'a nu ar' poté ajutá,

suntu forte pucine, si se potu enumerá: biru, biciu, albina, imbinare, pinu, picu, mie, mirare, luminare, micu, nemiea.

Nota.

a) Dentalile: d, s, t, se siuera totu de un'a, candu au dupa densele i semisunu, simplu seau urmatu de alta vocale; candu inse i este deplenu sunatoriu, suntu casuri, in cari dentalile cu i dupa densele se siuera, si casuri in cari nu se siuera. Pentru destingerea pronu pronunciei se insemna cele de categori'a, antania punendu semnulu ^ pre i, cumu: dîcu, pasîre, latîre etc., spre destingere de: dinte, paresire, invertire.

b) Candu guturalile: c, g, cu i dupa densele-si pastreza sunetulu primitivu, e proba, seau cà este dupa densele l moliatu, care sè aude bene la unii romani, si care prein urmare e mai rationale de câtu h mutu, ce se intercaleza panà acumu in asemene casu, cumu: ocliu (ochiu), vecliu (vechiu), cliaru (chiaru), vegliare (veghiare), deocliare (deochiare), pareclia (parechia), unglia (unghia) etc.; seau cà c, g, suntu spurie si provenite dein p, b, (vedi 12. B.); seau in fine, cà vorbele suntu straine, si cauta se se scria cu k seau qu, despre cari mai la vale.

c) Unii romani amesteca di siueratu, cu gi siueratu, si de asemenea ti indulcitu cu ci. Singure–le casuri, in cari etimologi'a nu le ar' ajutá se scria si se pronuncie bene, suntu: dîcu, dieu, dîua, miediu, piedîsiu, tienu.

d) Pentru romanii, ce molia pre l asia de tare, in câtu mai nu se mai aude, se specifica in respectulu vorbeloru, la cari nu s'aru poté ajutá cu etimologi'a, cà i intra:

1. dupa c, g, candu cu i dupa densele-si pastreza sunetulu primitivu (vedi not'a b) de susu;

2. in terminatiunile cu aiu, eiu, uiu, cumu: maliu, taliu, teliu, meliu, puliu etc.;

3. in câte-va vorbe terminate in: iiu, iia: filiu, filia;

4. in urmatoria-le vorbe terminate in oiu: despoliu, voliu, soliu;

5. la inceputulu si miediu-loculu vorbeloru, candu in a–ante de i se afla alta vocale, cumu: galîna, muliere, ulitu (uitu), dolina (doina) etc.

Inse cuibu, scuipu, faima, sgaiba;

6. la inceputulu vorbeloru cu i: lînu (inu), lîciu (itiu), liertare, liepure, lîmu (imu) etc., afora de in prepusetiunea, si iernare, ilie, inima seau ânima, inelu seau anelu.

Dein esemplele: lînu, lîmu etc., se vede, cà oserbarea facuta susu la not'a b) pentru dentali se apleca si la l. Nu s'a admisu inse acestu l, in vorbe cá: acela (acea), porcela (porcea). etc., de si-lu arata etimologi'a in: porcelu, acelu, vitielu etc.

e) Pentru romanii, cari molia pre n asia de tare, in câtu mai nu se mai aude, se specifica in respectulu vorbeloru, la cari s'ar' poté ajutá cu etimologi'a, cà n intra:

1. la vorbele terminate in aiu si oiu, cá: calcâniu, antâniu, pietroniu (pietroiu), furconiu (furcoiu) etc.;

2. la câte-va terminatiuni in uiu, iia, cumu: cuniu, gutuniu, vinia (cu struguri) etc.

Singure-le vorbe, in cari piere r, suntu: sariu, sari; ceriu, ceri; pieriu, pieri; dela: sarire, perire, cerere; la cari se va adauge si farina (in locu de faina seau fanina), cumu se si aude curatu in gur'a unei mari parti de romani.

II. La vocali.

I. Vocalea a intunecata (adeca ъ):

a) cu a: calcare, laudare, facui etc., de la: calcu, laudu, facu;

b) cu e: peru, versu, secu, superu, scarmenu, vedietoriu etc., cumu se vede dein: peri, versi, seci, superi, scarmeni, vedere.

Inse: facutoriu, deregutoriu, intielegutoriu, invingutoriu etc., cá se se evite pronunci'a siueratoria, ce aru avé-o guturalile c, g, cu e dupa densele, pentru cà asemeni forme provenu dein facutu, invingutu etc.

In vorbele cele mai multe vocalea intunerecata, provene dein a, si numai la pucine dein e. Se specificàmu dar' pre acestea dein urma.

Vorbele, in cari se cere e pentru vocalea intunerecata, si la cari nu ar' ajutá etimologi'a pre deplenu, suntu:

1. particele-le: me, te, se, ne, ve, de, re, pe (mai bene pre);

2. cele terminate in tate: bunetate, sanetate;

3. câte-va altele: betranu, pecatu, pecura, vetemare, veduva, adeveru, serbare, tiermu, tieranu.

In tote cele alalte casuri scriemu cu a; inse certe semne diacritice suntu necesaria, cumu: 1. cas'a, vac'a etc., cá se le destingemu de: casa, vaca etc.; mai incolo: laudà, laudá, laudámu etc., cá se le destingemu de: lauda, laudamu; asia si là, cà, dà; facù, tacù; pasî, patî etc., cá se le destingemu de: la, ca, da, facu, tacu, pasi, pati.

Nota. Unii romani pronuncia curatu pre e intunerecatu, candu e tonicu; aceiasi inse-lu intuneca, candu e netonicu; dar' mai pucini, pronunciandulu cá i, cumu: versu, versàmu; vedu, videmu. In casulu de antaniu, eli nu au, de câtu se urmieze regul'a fonetica pusa de eli dela inceputu. In casulu alu doile sierbesce regul'a: pune pre i netonicu sub accentu, cá se vedi, de vene dein e.

Vorbele, in cari nu ar' ajutá acesta regula, suntu:

1. cele terminate in: eru, enu, etu, ecu; cumu: scaperu, scapetu, scutecu etc.

2. pucine altele, ce se potu enumerá, cumu: pecurariu, peganu etc.; cu tote cà sî acestea, se vede, cà nu trebuescu scrisa cu i, si de acolo, cà cosunanti-le nu se molia, cumu ar' fí, se o faca, candu ar' urmá dupa densele unu adeveratu i

II. Vocalea forte intunerecata (adeca ж).

a) cu a: calcandu, arandu, standu etc., dein: calcare, arare, stare;
b) cu e: avendu, cerendu, batendu, vediendu etc., dela: avere, cerere, batere, vedere.

Inse: dîcundu, ducundu, tacundu, deregundu, frangundu etc., dela: dîcere, ducere, tacere, deregere, frangere; atâtu pentru cá se se impiedece siuerarea gutturaliloru, câtu si pentru cà asia se audu in gur'a unei mari parti de romani, forà se mai adaugemu, cà acesta forma este de betrana romanetate.

c) cu i dupa r: omorire, dein: morire, si pre in urmare: ridu, riu, ripa, rima, stringu etc.; afora de: frangu, strambu.

Cu nasale dupa densulu, i suna forte intunerecatu numai in prepusetiunea in. In cele mai multe vorbe vocalea forte intunecata provene dein a. Ca sure-le, in cari se scrie cu i seau u, fiendu bene specificate, remane a mai specificá mai acuratu pre acelea, in cari se cere e, si in cari regul'a de susu nu ar' ajutá pre deplenu. Acestea suntu:

1. vorbele terminate in mentu: pamentu, juramentu etc.

2. acelea, in cari dupa e vene unu r seau t, precumu: perlire, serbu, vertute, vercolacu, invertire, stervu, intelnire, telcuire.

Inse cartire, garbovitu, garla etc., cá se se impiedece siuerarea gutturaliloru.

3. câte-va alte vorbe, ce se potu enumerá: vendu, vena, sembure, senu, semplu, templu etc.

In tote cele alalte casuri, sunetulu forte intunerecatu se scrie cu a. Inse unu semnu diacriticu este necesariu, cumu: mâna, stâna, românu etc. spre destingere de mana, Stana, Romanu.

Nota. Intunerecarea lui e dein categori'a de vorbe specificate mai susu sub nr. 1, 2, 3, nu este costante si regularia. Unii romani intuneca pre e cu totulu in formele: juramentu, vendu, vena; pre candu in formele: juramente, vende, vene, l'intuneca mai pucinu si lu pronuncia cá i. — Alti romani-lu pronuncia regulatu totu de un'a cu i: vintu, vindu, vina etc. Acesta fluctuatiune a pronunciarei, cumu si consideratiunea, cà i si in multe alte vorbe, precumu: sene, tene, mene, cene etc., dein: se-ne, te-ne, me-ne, ce-ne, provene dein e, cere pentru regularea scrierei a se stabilí legea: I dein a-antea nasaliloru, m, n, provene dein e: mente, dente, genere (ginere), teneri, plenu, tendemu, ordene, lendena (lindina), mentîre, semtiu etc. Abatirile dela acesta regula suntu forte pucine, si se potu enumerá: pinu, vinu, vine etc.

C.

Suntu sunete in limb'a romana, cari s'aru poté representá cu semnele destinate originali, dar' cari prein analisea limbei nostre inca ti-se descoperu, cà suntu derivate. Unoru asemeni sunete se dà numirea de spurie, si cá derivate cauta a se scrie cu semnele primitiveloru, formandu abaterile, despre cari amu atensu in regul'a stabilita dela inceputu. — Acestea suntu:

1. u in locu de o, in vorbe cá: portare, rogare, potù etc., cumu se vede dein: portu, rogu, potiu;

2. in locu de e, in a-antea nasaliloru (vedi not'a de sub II).

3. o si e, crescute asia, in câtu se audu aprope de oa, ea, in vorbe cá: jóca, grosa, pote, osa; léga, negra etc., cumu se vede dein: jocu, grosu, potiu, legu, negru.

4. a in locu de e, in vorbe cá: sierpe (siarpe), siesa (siasa), mesa (masa), feta (fata), pena (pana), invétia (invatia) etc., cumu se vede dein formele: sierpi, mese, fete, pene, inveti etc.;

5. pt in locu de ct (vedi B, I, 11).

6) labialile moliate (vedi B, I, 12).

D.

Câtu pentru cele alalte semne, ce le mai aflàmu in alfabetulu latinu, adeca: h, ch, k, q, ph, th, x, y, z, w, majoritatea comisiunei a admisu:

1. Se se puna tote numai la nume propria, mai vertosu moderne, cumu: Hamburg, Cheraclea, Krim, Quevedo, Pherekyde, Rhodos, Thebe, Alexe, Byron, Zante, William etc.

2. La nume comuni se se puna numai urmatoriale:

a) ch: cheruvimi, archiereu, archangeli, machina etc.

b) k, in vorbe straine, in cari dupa gutturali vene unu e seau i, cumu: kiefu, kioscu etc.

c) z in vorbe cá: botezu, zodiacu, zona, zapada etc.

3. Totu pentru nume propria, seau si pentru nume straine, s'a adoptatu si semnulu compusu gh, cumu: ghioca, gherghefu etc.

Nota. In operatulu propusu comisiunei, se aflau paragrafi si pentru duplecatiunea cosunantiloru si despre accente, cari inse in esemplariulu nostru lipsescu, nu scimu: dein erorea copistului, seau cà reportoriulu ia supresu, dupa ce membrii comisiunei nu se potura involî in aceste doua puncte; cu tote cà si in alte punte ce ocurru in acestu proiectu, nu s'a potutu castigá in tote intrega involîrea membriloru majoritatei, nece chiaru a nostra, candu dein templare ne aflamu de facia in siedientiele comisiunei, nu cá membru.

In elaboratu au intratu si unele erori in esemple, cari ne fù cu nepotentia a le redicá tote, de esemplu: peganu in locu de paganu (B, I nota 2), fiendu vorba de silab'a pe pronunciata cá pà, er' paganu cu pe nece unu etimologistu nu au scrisu, precumu nece nu pote, fiendu cà latinii au: paganus, nu peganus; — asia si Cheracleia in locu de Heracleia (D, 1), nume de cetate grecesca, care nece odata nu se scrie cu ch, de nu cumu-va aici e erore in locu de Charicleia, nume propriu femeniescu.

(XII.)

COLUMN'A TRAIANA.

V.

HISTORIA UTRIUSQUE BELLI DACICI, — AUCTORE F. ALPH. CIACONO.

(Urmare.)

Bellum Dacicum Secundum.

Nunciatur Decebalum Dacorum regem, praeter conditiones foederis icti, multa ad rebellionem spectantia parare ac facere, quippe arma fabricare, transfugas recipere, munitiones et castella instaurare, vicinas gentes missis legationibus ad bellum et defectionem sollicitare, his potissimum infestus qui secum conjurare noluissent, jamque Jazygum partem finitimam invaserat. Ob has causas iterum hostis a Senatu judicatur, bellumque Traianus adversus illum secundò suscepit, quod tandem sine alterius ducis ope per se ipsum confecit.

CCXLIII. Navis velis collectis, anchoris jactis, clavo firmato, portum et stationem loco tuto significat, in quem Traianus Augustus descendit,

Se face de scire, cà Decebalu regele Daciei in contr'a conditiuniloru pacei facute, multe face si prepara ce se tienu de rebeliune, adeca fabriceza arme, recepe desertori, renoiesce fortaretiele si castelele, pre popora-le vecine, tramitiendu legatiuni, le indemna la rescolare si batalia, infestandu pre cele ce nu voru a se conjurá cu elu, si cà a si ocupatu partea limitrofa a Jazigiloru. Dein cari cause Senatulu romanu erasi l'a dechiaratu de inemicu, si Traianu luà asuprasi adoua ora batali'a in contrai, inse forà de asi mai luá si altu generalisimu lenga sene.

CCXLIII. Naea cu pense adunate, ancorele aruncate, si cu gubernaclulu inchisu, insemneza portulu securu si statiunea, in care descende Tra-

hostilem regionem aditurus. Per Hadriaticum mare ad Illyricum navigasse illum conjicio, compendium itineris faciens, ne, ut priori bello fecerat, exercitum per Alpes tanto incommodo et fatigatione traduceret.

CCXLIV. Milites et nautae non pauci in ea profectione, pallio seu palla potius hispanica utentes, quae a tergo et de humeris dependentem habebat cucullum ad arcendos imbres, et collum ac caput ab injuriis externis protegendum, quam pleraeque nationes ab Hispanis mutuarunt, et monachi etiam inter sacras religionis vestes cucullum proprium sibi fecerunt. Fuerintue Hispani Caesarem, provincialem suum, in ea expeditione secuti, aut alterius gentis milites, vix assequi possum, nisi conjectura ductus, quod Hispanis proprius et antiquis fuerit talis amictus, et quod barbam et capillum, praeter Italorum morem, promissum habeant, qui barbam radebant, Imperatores suos imitati, prolixamque haud comam nutriebant, usque ad aetatem Hadriani, qui primus barbam nutrivit et deinceps, ut ex universis antiquitatis monumentis colligitur. In arcu etiam Septimii Severi, qui adhuc in urbe ad radices Capitolii perseverat, hispani milites eodem habitu, barba et capillo visuntur. Durat autem hic habitus apud Hispanos non solum, sed et alias plures nationes, brevior tamen: nam prolixus, hic in columna scalptus, solum Lusitanis in usu existit, vel cum in luctu gestatur.

CCXLV. Aquila, legionis unius signum, quam secum ex urbe Traianus augustus proficiscens abduxerat, praeter alia duo, quae auxiliariorum videntur existere. Milites autem sua signa, et proprios duces, ordine quodam procedentes sequuntur.

CCXLVI. Sacerdotes, ritu succincti Gabino, Caesaris exercitum proficiscentem parumper comitantur, supplicationes agentes, et felicitatem illis imprecantes.

CCXLVII. Equitatus, peditatum antecedens, quorum unus labarum, Imperatoris vehit insigne.

CCXLVIII. Jazyges, et aliae gentes Dacis finitimae Traiano adventanti occurrunt, gratulanter excipiunt, seque per vim propriis sedibus a Decebalo exturbatos, graviterqua mulctatos, quod amicitiam populi romani sequerentur, conqueruntur, ulciscatur proinde communem injuriam expostulant, seque socios belli futuros, commeatumque

ianu, vrendu se intre in tienutulu ostile. Si se pare, cà purcese pre marea adriatica catrà Iliricu, scurtandu dein cule, si cá se nu treca ostirile, cá in espeditiunea antania, prein alpi cu atâta incomoditate.

CCXLIV. Soldati si naiari numerosi dein acea espeditiune, imbracati cu unu sumanu ispanicu, ce avea gluga in spate si pre umeri spendiurandu si aparandu capulu si cerbicea in contr'a ploei, ceea ce si alte natiuni mai tote o au adoptatu de la ispani, si alesu monachii o au receputu intre vestimentele relegiosa. Fost'au ispanii urmatu pre patriotulu loru in asta espeditiune, au erau soldati de alta natiune, nu se pote scí, decâtu conjecturandu dupa acestu portu natiunale si propriu alu loru dein vechime, si cà porta barba si peru lungu, in contr'a datinei Italiloru, cari se radeau, imitandu pre imperatii loru, si portaau peru scurtu, panà in dîlele lui Adrianu, carele mai antaniu, lasà barba, si deci incolo, precumu dein tote monumentele vechia se cunosce. Inca si in arculu lui Septimiu Severu, ce stà inca in Rom'a la polele Capitoliului, se vedu soldati ispani totu cu acel'asi portu, barba si peru. Acestu portu si astadi mai dureza nu numai la ispani, ci si la mai multe natiuni, numai scurtu, er' celu lungu, cumu se vede sapatu in columna, numai la Portugali mai està, alesu in doliu.

CCXLV. Acer'a, semnulu legiunei, care Traianu imperatu o adusese cu sene plecandu dein Rom'a, afora de alte 2 semne, cari se paru a fí fostu ale ajutoriloru. Er' soldatii urmeza in orecare ordine semneloru si duciloru sei cari precedu.

CCXLVI. Preuti incinsi dupa ritulu Gabinu insocescu pucinelu ostea Cesarului purcediendu, aducundu rogatiuni, si aprecandule fericita espeditiune.

CCXLVII. Calarimea, mergundu in a-antea pedestrimei, dein cari unulu porta labarulu, semnulu imperatului.

CCXLVIII. Jazigii si alte popora vecine Daciloru esu in a-antea lui Traianu, l'accepteza cu bucuria, si se plangu, cà Decebalu ia scosu dein tienutele loru si ia asupritu forte, pentru cà au fostu in amicitia cu poporulu romanu. Se roga dar', cá se le resbune injuri'a comune, si se apromitu, cà voru fí soci in batalia si voru procurá

exercitui, quantum rerum suarum angustia pateretur, curaturos pollicentur. Uxores autem et filios secum ducunt, ut majorem Caesari miserationem commoveant. Quorum Caesar misertus, votis illorum annuere, et animos spe futurorum erigere videtur, cum bellum se tandiu cruentum et implacabile, adversus Dacos gesturum affirmet, quandiu ipsos injuria affectos in antiquas et avitas sedes restituat.

CCXLIX. Caesar, ante hostium congressum, Diis sacrificia facit, vinum libans et sanguinem victimae, cui astat tibiis canens, et camillus cum thuris acerra.

CCL. Tauri plurimi ad aras, super quas focus accensus, mactandi perferuntur a popis lauro coronatis.

CCLI. Scuta militum, formâ caeteris absimilia, tandiu ex arbore pendentia deferuntur, quandiu castris muniendis intenti, penso quisque suo absoluto resumit.

CCLII. Castrorum munitio aggere fit congesto, fossa lata, valloque circum disposito et probe firmato. Fossa autem, si vis acrior hostium immineret, duodecim pedes lata, tredecim profunda, esse solebat. Supra quam sudes de lignis fortissimis, quas milites portare consueverant, praefigebantur. Ad quod opus ligones, rastra, qualos, aliaque utensilium genera, semper habebant in promtu.

CCLIII. Lignorum caesio, secatio, et comportatio; aggere, fossa, et vallo castrorum munitio.

CCLIV. Castra, vel urbs aliqua munitissima, ad quam praesidium militum Decebalus mittit, qui illam adversus Romanos fortiter tueantur; et ad quam, ceu refugium unicum, Daci in discrimine positi confugere possint, propriae saluti consulturi.

CCLV. Caesar loca quaeque munita expugnat, vi capit, in hostes saevit, ingenti eos clade afficiens.

CCLVI. Romani munitiores naturâ colles, Dacis resistentibus, praeoccupant, triplicique muro per intervalla disposito, viam illis nocendi obstruunt, tuta se statione locantes. Daci autem acinacibus pugnant, gladiis inquam versus cuspidem intortis, ut Persae olim et Medi, nunc ergo Turcae utuntur. Pars autem militum pugnat, pars summa cum festinatione munimentis castrensibus absolvendis intendit, Dacis eo loci per vim exturbatis.

CCLVII. Traianus augustus eques, milites

ostirei proviantulu necesariu dupa seraci'a loru. Eli adusera cu sene si mulierile si pruncii, pentru cá mai tare se misice pre Imperatulu la meserere. De cari Traianu facunduise indurare, le promite ajutoriu si manganiare, indemnandui se fia cu anema buna, pentru cà nu va incetá a portá batalia crunta si neimpacata in contr'a Daciloru, panà ce nu va restituí pre celi asupriti in locurele loru.

CCXLIX. Traianu, in a-ante de a intrá la lupta, sacrifica dieiloru, tornandu vinu si sangele victimei, astatandui fluerasiulu, si prunculu cu turibulu.

CCL. Popii incununati cu lauru aducu prea multi boi de junghiatu la altariu, unde erá aprensu foculu.

CCLI. Scute-le soldatiloru, asemeni la forma cu ale altor'a, spendiurandu de in arburi, panà ce cuprensi cu munitiunea castreloru, fia-care si implenea pensulu seu.

CCLII. Munitiunea castreloru se face, redicandu siantiu cu gropa lata, si cu gardu giuru in pre giuru bene dispusu si intaritu. Er' grop'a, in cuntr'a unui inemicu mai ageru, erá de 12 urme lata, si de 13 afunda, preste care se infigeau pari de lemnu forte tare, carii portau soldatii cu sene. Spre care lucru eli aveau totu deun'a in demâna, sape, greble, cosiarce si alte unelte.

CCLIII. Se talia, crepa, si se aducu lemne; si castrele se intarescu cu siantiu, gropa si gardu.

CCLIV. Unu castelu seau cetate forte intarita, la care Decebalu tramite ajutoriu militariu, se o apere forte in contr'a Romaniloru, si la care cá la locu de scapare Dacii se pota alergá in tempu de nevolia mare.

CCLV. Traianu espumna tote locurele intarite, le prende, pre inemici-i ucide si de totui decula.

CCLVI. Romanii preocupa unele dâlme mai intarite dupa natura si arte, opunenduse Dacii, si facundu unu muru triplu dein locu in locu le inchide calea de a le poté stricá, punenduse in locu securu. Er' Dacii se batu cu sabie strambate la ascutîtu, precumu mai de multu aveau Persii si Medii, er' acumu Turcii. Dein soldati una parte se lupta, alt'a se ocupa cu intarirea castreloru se o indeplenesca, scotiendu de acolo cu poterea pre Daci.

CCLVII. Traianu calare, indemna pre soldati

suos, ut hostibus profligatis, praepropere loca munita occupent, adhortatur: subsidio cum reliquo equitatu pugnantibus adversus Dacos Romanis opportunissimus adveniens.

CCLVIII. Miles romanus fossam faciens; caeteri ligna caedunt, secant, secta in castra munienda comportant.

CCLIX. Veterani milites iter ingressi, thoracati, clypeati, et galeati, Traianum augustum praeeuntem sequuntur, et signiferos tres, aquiliferos inquam duos, et imaginarium ullum, ulterius progrediuntur. Quo procul dubio colligitur: duas fuisse in hoc Romanorum bello tunc legiones, in Daciam a Caesare aliunde inductas, et sub imagine principis alios auxiliares et socios militasse.

CCLX. Traianus * augustus, ut expeditius praesidia traduceret, quoties a barbaris Romani, qui trans Danubium agebant, premerentur, lapideum pontem super Istrum facere excogitavit: opus sane mirandum et maxime memorabile, cui caetera illius opera vix adaequari possunt: impensa profectò ingenti, et quae fidem superat. Illud enim mirari convenit, quanam ratione et quibus viribus, quove artificio, in illa gurgitum altitudine, tamque praecipiti fluvio, tum singulae columnae exstrui valuerint, tantarumve molum fundamenta stabiliri. Vada praeterea limosa erant, neque amnis aliò averti poterat. Quanta vero altitudo sit aquae, et quam late pateat amnis, narratu difficile existit. Fuerunt autem huic stupendo ponti viginti pilae ex quadrato lapide, altitudinis centum et quinquaginta pedum, praeter fundamenta, latitudinis sexaginta. Distant inter se centum et septuaginta pedibus, fornicibus vero conjunguntur. Haec moles, et pons per saecula memorandus, ab Hadriano Caesare, Traiani successore, ex causis non recte perpensis dirutus et demolitus postea fuit, vestigiis tanti operis vix relictis, adeo ut hodie incompertus esset locus, nisi operâ et investigatione Ioannis Cuspiniani proderetur. Hic enim in Austriae descriptione, in inferiori Pannonia non procul a Canniza oppido, situm assignat, ubi proximus existit fons quidam celeberrimus, qui in sanguinem verti solet: obitus vel infortunium ingens regum Hungariae si immineat; quod multa incolarum experimenta comprobarunt. Et quamquam in hac pontis ortographia omnia integra non sint, ubi non tot pilae, tot fornices, non Istri fluenta designentur, pratermittuntur tamen ab scalptoribus

sei, cá batuti fiendu inemicii curundu se ocupe locurele intarite, venindule in tempulu celu mai necesariu intru ajutoriu, pre candu se luptau cu Dacii, impreuna cu cea alalta calarime.

CCLVIII. Soldati romani sapandu grope; er' celi alalti talia lemne, le crepa si le ducu in castre pentru intarire.

CCLIX. Soldatii veterani plecandu la drumu indiauati, scutati si coifati, urmeza pre Traianu, carele merge in a-ante, si pre 3 semniferi, adeca portatori de acere si unulu de imagine, mai in colo. De unde neindoitu se vede, cà 2 legiuni fura aduse de Traianu de undeva la asta batalia in Daci'a, si cà sub imaginea principelui alti soci si ajutori au militatu.

CCLX. Traianu imperatu, spre a poté trece mai curundu ajutória-le, de câte ori Romanii, ce locueau preste Dunare erau impresurati de barbari, se cugetà a face una punte de pietra pre Dunare, lucru in adeveru minunatu si prea demnu de memoria, cu care cele alalte opere ale lui, a nevolia se potu asemená, si cu spese nespuse si preste credentia. Pentru cà e mirare, cumu, cu ce poteri si cu ce artificiu, in acea profundîme a vultoriloru. si rapediune a fluentelui. s'au potutu redicá columnele si a se pune fundamentele atâtoru masse. Afora de ce cà vadurele erau tinosa, si ap'a nu se potea abate intru aliurea. Er' ap'a câtu erá de afunda si de lata, a nevolia se pote spune. In câtu pentru pilastrele acestei punti minunate, ele erau 20 la numeru deiu pietra cadrata, inalte de câte 150 urme forà de fundamente, si late de 60. Er' distanti'a loru intre sene erá de 170 urme, si cu bolte impreunate. Acesta punte massiva, demna de memoria pre seculi, fù surupata de Adrianu, urmatoriulu lui Traianu, dein cause nu bene calculate, abia remanendu urmele unui atare opu, asia câtu astadi nece loculu nu is'ar' scí, deca nu ne-s'ar' fí aratatu prein cercetarile lui I. Cuspinianu. Carele in descriptiunea Austriei, dîce, cà erá facuta in Panoni'a de diosu, nu departe de opidulu Canisi'a (!), unde in aprope se afla una funtana prea renumita, care se preface in sange, dè câte ori se apropia mortea seu altu infortuniu mare pentru regii Ungariei, ceea ce prein multe semne s'a adeveritu (!). Si macaru cà in acesta figura a puntei nu suntu tote de plenu, nece atâte pilastre, nece bolte, nece cursulu apei, dar' sapatoriulu in marmure le a trecutu pentru strimtóri'a

marmorum ob loci angustiam, et ut aliis simulacris inibi inductis locus vacuus relinquatur, aliquo indiculo rem tetigisse contenti. Fuit autem Traianus adeo magni et excelsi animi, ut res magnificentissimas non solum excogitarit, sed et fecerit plurimas. Exstruxit enim Marcianopolim in Moesia, quam a nomine sororis Marciae appellavit; Nicopolim in Thraciam, geminam ob victoriam, de Dacis unam, de Sarmatis alteram; Traianopolim, urbes insignes. In Urbe forum aedificavit, palatium, bibliothecam, porticum, thermas; in ostiis Tiberis portum sumtuosissimum; in Hispania pontem, de suo nomine Traiani appellatum, super Tagum; vias inibi longissimas constravit, et glarea et calce munivit, ut usque ad nostram aetatem integrae maxima ex parte perseverent. Urbes socias magnifice juvit, easque aquis, portubus, frumento, operibus publicis, pecunia, honoribus, caeterisque rebus auxit atque ornavit.

CCLXI. Traianus pineas, et alios pro tempore fructus, in sacrificium super aram adolet, ob pontis absolutionem diis praecipue gratias agens, vinum desuper et alios liquores suaveolentes e patera superinfundens. Cui astat tibiis canens, camillus cum thuris acerra, popa taurum in victimam mactaturus.

CCLXII. Decebalus, primoribus Dacis et Sarmatis aliquot ad Traianum missis, conditiones pacis simulator postulavit, non tamen fuit a Caesare exauditus, qui semel et iterum prodegerat fidem; quare infecto negotio ad Decebalum redierunt. Ubi et Sarmatarum habitus pacis tempore, vestes scilicet promissas usque ad talos, cinctum vel baltheum latissimum, vittam quorundam capita redimentem, pileum aliorum amicientem, videre est.

CCLXIII. Per praetoriam castrorum portam Traianus augustus exercitum educit, ponte ligneo Tibiscum fluvium, ut creditur, trajicit, trophaeis prius in montium cacuminibus erectis, quae ex hostium spoliis bello ademerat.

CCLXIV. Taurus, in victimam mactandus a popa succincto, laureatus, et cum serico dorsuali inducitur. Ara foco accensa, quam circumstant liticines lituis insonantes, et camillus minister sacrorum, labarum Caesaris proprium insigne, et tria aquilarum exercitus signa, et demum veterani milites thoracati et clypeati.

CCLXV. Suovetaurilia, in lustratione exercitus, ex tauro, verre, et ariete fieri consueta. Mascula

locului, cá se remania acolo locu si pentru alte, multiumindu-se ale atinge prescurtu. Er' Traianu fù de una anema si mente atâtu de inalta, câtu nu numai escugetá ci si indeplenea lucrele cele mai maretia forte multe. Elu edificà si **M a r c i a n o p o l e a** dein Moesi'a chiamanduo pre numele sorori-sa; **N i c o p o l e a** in Traci'a, pentru doue invingeri, un'a asupr'a Daciloru, alt'a asupr'a Sarmatiloru; **T r a i a n o p o l e a**, si alte cetati mari. In Rom'a costruì una piatia, biblioteca, palatiu, porticu, scaldè; la gur'a Tibrului unu portu prea scumpu; in Ispani'a una punte chiamata dupa numele seu pre Tagu, precumu si drumure forte lunge, intarite cu prundu si varu, asia câtu si panà astadi totu mai stau mai intrege. Ajutorì si cetatile natiuniloru socie maretiu, si le infromosetià cu ape, porture, bucate, opere publice, bani, onori si alte lucrure.

CCLXI. Traianu aduce sacrificiu de multiemita dieiloru, frupte de pinu si alte, ardiendule pre altariu, pentru terminarea puntei, turnandu de asupr'a dein patera vinu si alte licori bene mirositorie, si astatandui cantareti cu fluerulu, unu pruncu cu turibulu, si unu popa destinatu a junghiá unu bou de victima.

CCLXII. Decebalu, tramitiendu dein celi mai alesi Daci si Sarmati la Traianu se faciaresce a cere pace, inse nu fù ascultatu, pentru cà una data si de doue ori calcà credenti'a, de acea se si reintorsera la Decebalu forà resultatu. Acì se pote cunosce si portulu Sarmatiloru in tempu de pace, adeca vestimente lunge panà in pamentu, cingutória lata, si pre capu unii cu una frundia, er' altii cu pelaría.

CCLXIII. Traianu imperatu scote ostea dein castre pre port'a pretoriana, si o trece pre punte preste una apa, care se pare a fí Tibiscu, mai antaniu redicandu pre culmile muntiloru trofee dein predi-le luate de la inemicu.

CCLIV. Unu popa, incinsu si incorunatu cu lauru, aduce unu bou cu unu dosariu de metasa spre sacrificiu. Unu altariu cu foculu aprensu, in giurulu caruia stau bucinatori bucinandu, unu pruncu ministrandu, labarulu imperatescu, trei acere semnele ostei, si in urma veterani indiauati si pavezati.

CCLXV. Sacrificiulu, numitu suovetaurilia, standu deintru unu porcu, berbece si bou, ce se

enim haec animalia fuere. Taurum popa succinctus, et lauro coronatus, deducit, camoque constrictum regit, clavam longo manubrio gestans, qua taurum conficiat. Victimarii autem verrem dorsuali ornatum sericeo, et arietem agunt. Praecedunt liticines et tibicines, lituis et tibiis insonantes, laureis cincti redimiti.

CCLXVI. Sacrificium, quod Caesar habitu pontificio, velato capite, super aram igne fumantem, paterâ perficit, cui astant camilli, sacerdotes etiam plerique ritu succincti Gabino, lauro coronati, laureosque ramos manibus portantes; sunt et luminigeruli cereos in candelabris ferentes; sunt qui etiam vasa, aquae forsan lustralis, vehant, lustrationi exercitus aspergillo faciendae.

CCLXVII. Adlocutio Traiani augusti ad milites e suggesto lapideo, praesentibus praefectis et tribunis exercitus, quatuorque aquiliferis cum quatuor aquilarum signis; totidem enim jam legiones convenerant, et in eo bello militabant. In qua Caesar justas belli causas adversus Decebalum suscepti, Dacorum regem, enumerat, quantunque fuerit perfidus et injurius romano senatui, proinde ad fortiter et strenue se in pugna, quae imminebat, gerendum adhortatur, ad gloriam ex victoria et triumpho, et immensas opes ex praeda et manubiis hostium parandas inflamat, vicinasque Dacorm stationes et castra mature occupare jubet. Lictor cum fascibus consularibus retro Caesarem stat.

CCLXVIII. Traianus augustus in lapideo suggesto, quid faciendum, quo ordine procedere debeat exercitus, quae loca in munimentum castrorum praecipue occupanda, qualiter invadendus hostis, qualiter debellandus, praefectos et tribunos exercitus consulit, et demum juxta saniorem sententiam decernit. Praefectus*) inibi praetorio sceptrum gerit, miles labarum. H a d r i a n u s, postea augustus, astat, qui secundo bello Dacico interfuit.

CCLXIX. Profectio exercitus; levis armaturae milites anteeunt, triariis seu gravis armaturae militibus postremum agmen tenentibus, utpote qui thoracati, galeati, et clypeati, gladiisque accincti incedunt.

CCLXX. Impedimenta exercitus, sarcinaeque militum, curribus, quos muli trabunt, et equis vecta.

CCLXXI. Veterani milites aureis laureis ob egregium aliquod facinus ab Imperatore donati, quas galeis supergestant.

junghiau spre curatîrea ostei. Ele erau de sexulu barbatescu. Pop'a incinsu si incorunatu cu lauru aduce boulu legatu cu frenu la gura, sî tienendu in mâna una maciuca lunga, cu care selu toce. Er' victimarii aducu porculu coperitu cu dosariu de metasa, si berbecele; mergundu in a-ante bucinatori si fluerasi, incorunati cu lauru, si sunandu.

CCLXVI. Sacrificiu, care Traianu-lu aduce, imbracatu cá pontifice, cu capulu invelitu, si versandu dein patera sangele pre altariulu aprensu si fumandu; astatandu camili, si preuti, mai toti incinsi dupa ritulu Gabinu, incorunati cu lauru si portandu in mâni rami de lauru; inca si portatori de luminari de cera, si altii cari duceau vasa, dor' cu apa santîta, spre a stropí cu stropitori'a pre oste spre curatîre.

CCLXVII. Cuventarea lui Traianu imperatu catrâ oste de pre unu sugestu de pietra, astatandu prefectii si tribunii ostei, patru aquiliferi cu patru acere semnele legiuniloru, cà ce acumu atâtea se adunase si militau la acea batalia. In cuventare Traianu espune causele derepte ale belului redicatu, in contr'a lui Decebalu, câtu fù acest'a de necredentiosu si nedereptu senatului romanu; de acea-i indemna a se portá cu vertute si taria in lupt'a cei astepta, spre asi castigá gloria dein invingere si averi nemesurate dein predile ostili; si le demanda a ocupá câtu mai rapede statiunile si castrele cele mai de aprope ale Daciloru. Unu lictoriu astà cu fascie-le consulari

CCLXVIII. Traianu totu de pre unu sugestu de pietra se consulta cu prefectii si tribunii ostei: ce e de facutu, in ce ordine se purceda ostea, ce locure se ocupe, alesu spre defigerea castreloru, si in ce modu se atace si se bata pre inemicu; si in urma decide dupa parerea cea mai sanetosa. Acì prefectulu gardei porta sceptru, si unu soldatu labarulu. Adrianu, care apoi ia urmatu, inca e presente, luandu parte in belulu II. Dacicu.

CCLXIX. Purcederea ostei. Soldatii de armatur'a liusiora precedu, er' triarii seau de armatura grea tienu partea ultima a ostirei, cá celi ce mergu indiuati, coifati, scutati si incinsi cu sabie.

CCLXX. Bagagiulu ostei, si sarcine-le soldatiloru, portate pre care trasa de muscoi si cali.

CCLXXI. Veteranii donati de imperatulu cu corune laureate inaurite pentru vreuna fapta brava, cari le porta pre coife.

CCLXXII. Buccinatores classicum canunt Imperatore praesente et indicente, nam iis solum huiusmodi negotium obeundi cura incumbit. Hi namque non nisi Imperatore praesente, vel cum in militem capitaliter animadvertitur, insonare solent. Appellatur autem buccina, quae in semet ipsam aereo circulo flectitur; sicut tuba, quae directa est, teste Vegetio lib. III, cap. 3.

CCLXXIII. Traianus augustus milites urget, ut rem frumentariam, in exercitus alimenta, curribus et dorsis equorum impositam, ad castra quae jamjam muniebantur, quam celerrime traducant.

CCLXXIV. Aquilifer, imaginarii, et labari gestator, ad buccinae sonitum cum signis gradientes.

CCLXXV. Primum agmen militum levis armaturae ex auxiliaribus conflatum, in quo sunt Germani, Pannonii, Illyrici, et Dalmatae, arcubus et sagittis pugnantes.

CCLXXVI. Legionis alterius aquila, cum labaro juxta Caesarem gestato, prius quam classicum buccinator insonaret, et ipse Traianus locum indicaret, quo castra metanda.

CCLXXVII. Metatores, qui praecedentes locum eligunt castris. Praefectus item castrorum, qui tabernacula, et militum casas, et impedimenta omnia nutu curat. Tentoria insuper et tabernacula figuntur.

CCLXXVIII. Milites, frumentatum extra castra egressi, maturas fruges in hostili agro deprehensas falcibus messoriis in manipulos collectas secant, et in fasces alligatas super humeros in castra comportant, in exercitus alimenta; equosque ad agrum eductos pabulantur.

CCLXXIX. Milites excubias agentes, ne dum fruges, palantes et dispersi, demetunt, hostis incautos invadat.

CCLXXX. Arx Dacorum, castris Romanorum proxima, militum praesidio munita, juxta quam Daci excubant, Traiani exercitus insidias metuentes.

CCLXXXI. Romani aliquot milites levis armaturae, explorare Dacorum arces pergunt, quibus hostis occurrit; pugna conseritur, in qua tamen Daci succumbunt.

CCLXXXII. Romani milites castro hostium munitissimo potiuntur, intra quod signa inferunt, ulteriusque alia invadere et oppugnare pergunt, machinis et scalis advectis.

CCLXXII. Bucinatorii canta canteculu de batalia in a-antea Imperatului si la mandatulu lui, pentru cà numai loru le liertatu a implení acest'a, si numai in presenti'a Imperatoriului, seau candu vreunu soldatu se pedepsesce la morte. Er' **b u c i n a** se chiama, ceea ce erá strambata in cercu, precumu **t u b a**, cea obla, cumu arata Vegetiu lib. III. capu 3.

CCLXXIII. Traianu imperatu staruesce in soldati, cá se trasporte câtu mai curundu bucatele de nutrementulu ostei si puse pre cara si pre spatele caliloru, catrà castrele ce se intariau.

CCLXXIV. Aceriferi, imaginari si portatoriulu de labaru, purcediendu cu semnele la sunetulu bucinei.

CCLXXV. Antani'a linia dein soldati de armatura liusiora, adunata dein ajutori, in care erau Germani, Panoni, Iliri si Dalmati, ostinduse cu arce si sagete.

CCLXXVI. Acer'a legionei II, cu labarulu lenga Imperatulu, in a-ante de a buciná bucinatoriulu, si de a aratá imperatulu loculu, unde se puna castrele.

CCLXXVII. Cortelarii, cari precedu, cá se alega loru pentru castre, si prefectulu castreloru, care despune corture-le si casutiele soldatiloru si totu bagagiulu; se infigu si corture-le etc.

CCLXXVIII. Soldati, esîti se adune bucate, si aflandu in agrii inemicului semenature copte le secera cu secere, si le aduna in manuchia si legature, si asia le ducu pre umeri in castre spre nutrementulu ostiloru; altii pasiuneza calii scosi in agru.

CCLXXIX. Soldati pazindu, cá nu ceii esîti se adune bucate, reslatîti, se fia intempinati forà scire dein partea inemica.

CCLXXX. Una cetate dacica, prea aprope de castrele romane, intarita cu garnisonu militariu, lenga care preveghieza Dacii, temenduse de alesiulu ostei lui Traianu.

CCLXXXI. Vreo câtu-va soldati romani, mergu se esploreze cetatile Daciloru; caror'a le ese in a-ante inemiculu, se lupta, si Dacii fura invinsi.

CCLXXXII. Soldatii romani cuprendu unu castelu dacicu forte intaritu, in caresi ducu semnele, si staruescu a resbate si mai incolo. aducundu machine si scare.

CCLXXXIII. Romani milites, muniti oppidi muros conscendere tentant, quos valide Daci propellunt, sagittas et ingentia saxa in oppugnatores devolventes. Scalas ligneas Caesariani milites admovent, ad murorumque moenia evadunt, multos eo impetu trucidantes; interim funditores, lapidibus e fundis proiectis, Dacos ad muros accedere prohibebant, sicque cruor ubique diffunditur. Romanus miles caput hostis unico gladii ictu amputat, truncum super muro cadaver relinquens. Pulcher etiam et ingenuus, ut apparet, adolescens Dacus strenue dimicans occubuit. Scalae autem, quae hic visuntur, ligneae erant, nostrique saeculi similes, quarum oppugnationis inventor fuit Capaneus, qui tanta vi, scalas conscendens, occisus est a Thebanis, ut exstinctus fulmine diceretur.

CCLXXXIV. Miles Traiano augusto nunciatum venit, acriter hostes intra oppidum munitissimum se tueri, Caesarianos continuis oppugnationibus cadere, in periculoque non levi versari, nisi suppetias illis quam primum ferat, proinde opus esse nova continuo auxilia submittere. Hoc recognito Caesar, praetorianorum agmine occurrit, ut copiis interim universis collectis cum integro exercitu hostili confligat.

CCLXXXV. Rotae, quibus machinae vectae aguntur, et muris admoventur.

CCLXXXVI. Daci, ne Traianus suppetias suis ferret, in itinere se opponunt; pugna conseritur, sed in qua Daci victi, Romani victores evasere.

CCLXXXVII. Sagittarii romani exercitus, loricati et galeati, ex arcubus sagittas jacientes.

CCCXXXVIII. Miles dacus, summa vi pollens, qui ingens saxum solus elevet et in hostes projiciat.

CCLXXXIX. Traianus augustus castrum natura munitum et arte, praesidio Dacorum tentum, quod pertinaciter adversus Caesarianos tutati fuerant, ipse praesens expugnat, captum diruit, ne iterum in hostium potestatem veniret. Daci enim lignatione, pabulatione, aquatione et frumentatione, inde egressi, Caesarianos prohibebant.

CCXC. Lignorum caesio, dissecatio, et in struem in varios usus a milite romano congestio.

CCXCI. Regulus aliquis Dacorum, a Decebalo rege deficiens, supplexque ad Traianum veniens, illi se dedit, clementiam ab eo assecutus

CCLXXXIII. Soldatii romani se incerca a se suí pre murii opidului intaritu, ci Dacii tarei respingu, aruncandu in eli sagete si pietre forte mari. Romanii inse apropia scare-le si se suie pre inaltîmea muriloru, pre multi ucidiendu in acelu atacu; precandu funditorii aruncandu pietre dein funde opreau pre Daci a nu se apropiá de muri, si asia de ambe partile curre sangele. Unu soldatu romanu cu unu ictu talia capulu unui dacu, remanendni trupulu pre muru. Inca si unu fetioru fromosu si nobile, cumu se pare, dacu, batunduse barbatesce cade. Scare-le, ce se vedu aici, suntu de lemnu si cá ale nostre, ale caror'a aflatoriu se dîce a fí fostu Capaneu, carele cu atâta potere, suinduse pre scara, fù ucisu de Tebani, in câtu s'a dîsu, cà a fostu detunatu.

CCLXXXIV. Unu soldatu venindu anuncia lui Traianu, cà inemicii se apara tare in opidu, si cà imperatescii cadu forte, si suntu forte in periculu, deca nu lise va tramite numai decâtu ajutoriu, deci este lipsa de a se tramite in data noua ajutória. Acestea cunoscendu imperatulu, ese cu cet'a pretorianiloru, cá asia adunandu tote ostile se se lupte cu intrega ostea inemica.

CCLXXXV. Rotele, cu care se tragu machine-le si se apropia de muri.

CCLXXXVI. Dacii, cá se nu pota Traianu duce ajutoriu la ali sei, se opunu in cale; se lupta, ci Dacii remanu invinsi si Romanii invingutori.

CCLXXXVII. Sagetatori dein ostirea romana, indiauati si coifati, aruncandu sagete dein arce.

CCLXXXVIII. Unu soldatu dacu, forte tare, care singuru redica una pietra nemesurata si o arunca in romani.

CCLXXXIX. Traianu imperatu, insusi fiendu de facia, espumna unu castelu intaritu de natura si de arte, pre care Dacii-lu tieneau silu aparau dein poteri in contr'a Romaniloru, si prendiendulu lu-surupa, cá se nu venia erasi in posesiunea inemicului. Pentru cà Dacii esiendu de acolo opreau pre Romani dela lemnaritu, pascutu, adapatu si adunatu de bucate.

CCXC. Se talia lemne, se crepa si se punu gramada, spre totu usulu soldatiloru romani.

CCXCI. Unu principe dacescu, abatenduse dela Decebalu si venindu se roge pre Traianu, ise supune, capetandu liertare si gratia de la elu. Astau

et gratiam. Astant hinc et hinc praetoriani milites, custodes et stipatores Caesaris, in quorum clypeis varia simulacra, vel picta, vel adsculpta visuntur.

CCXCII. Dacicae cuiusdam urbis cives, fame oppressi, quos vicinus Romanorum exercitus obsidebat, nullum suae salutis suffugium superesse rati, cum quid ulterius tentarent non haberent, mortem prius oppetere, quam direptionem et servitutem Romanorum perpeti decernunt. Quare communi omnium consilio urbem incendunt, cunctasque opes in unum rogum collectas exurunt; ne praeda ulla hostibus superesset, de qua possent gaudere; uxores et foeminas reliquas cum infantibus trucidant, ipsique sub noctis silentium clam se ex urbe subripiunt, exanimem adolescentem fame vel morbo aliquo oppressum, et alterum grandaevum senioque confectum secum educunt, et in vastum antrum, ad radices montis cuiusdam situm, ceu in locum abditum et a cognitione hostium semotum, concedunt.

CCXCIII. Daci, qui ex urbe aufugerant, consilii inopes, cunctisque rebus desperatis, mortem sibi veneno sponte consciscunt, tanto ardore animi, ut alter alterum praecedere certaret, et primus ad necem vellet accurrere. Vas autem ingens in medio erat expositum, liquore aliquo lethifero plenum, ex quo nonnulli exiguis poculis venenum hauriebant, singulisque bibere dabant, ea mensura, quae brevi interimere sumentes posset. Alii exanimes jacent, quos virus jam extinxit, alii concidunt morituri, alios vis vexat veneni in viscera transfusi. Miserandum profecto spectaculum, in quo charitas et pietas habebatur, in suos et in se ipsos etiam lethaliter saevire.

CCXCIV. Dacici exercitus reliquiae per aspera loca et ardua montium juga fugientes, draconum signum, quod ex acie superfuerat, sequuntur. Erat autem secundum millesimum quemque militem draco pertica sublatus, cui argenteum caput, reliquum corpus ceu ex serico contexto, coloribus variato, instar veri draconis, Suida auctore.

CCXCV. Caesar Dacos, clementiam ejus implorantes, non exaudit, qui toties fidem fregerant, illiusque animum irritarant. Sinistra namque capulum gladii, quo erat accinctus, apprehendit, dextera paludamenti laciniam, quod et ulterius progredi, et arma adversus ipsos exercere parabat. Classicum buccinator canit, labarum et signa cum

de ambe partile soldatii pretoriani, pazitorii si insocitorii Imperatului, in ale caror'a scute se vedu depinse seau sapate figure diferite.

CCXCII. Cetatianii ore-carei cetati dacice, periti de fome, pre carii incungiurá ostea romana, si ne mai avendu altu miediulocu de scapare si cumu se se mai incerce, se decisera mai bene a suferí morte, de câtu a cadé in sierbitutea si préd'a Romaniloru. Pentru acea dein involîrea totoru aprendu cetatea, si tote averile sale adunandule intru unu locu le ardu, cá se nu mai remania nemica dein ele, de cari se se bucure inemicii loru; ucidu si pre mulieri impreuna cu prunci, er' eli esiendu noptea pre ascunsu dein cetate, lieau cu sene pre unu teneru mai mortu, peritu de fome au de vre unu morbu, si pre unu nepotentiosu betranu, cu cari se retragu intru una spelunca forte larga, la radecinele unui munte, cá intru unu locu ascunsu si departatu de cunoscenti'a omenesca.

CCXCIII. Dacii fugiti de in cetate, nesciendu ce se faca si desperandu de tote, eli insii de volia se ucidu intopsecanduse, in câtu se pareau cà se certa, care de care se apuce mai curundu asi dá morte. Unu vasu mare, erá pusu in miediu locu, plenu de una licore ucidietoria, dein care unii scoteau cu pocale mice venenu si dau altor'a se bea, in mesur'a, cá numai de câtu se omore pre celi ce bea; altii jacu morti si stinsi de venenu, altii cadu se mora, sfasiati de poterea venenului, ce lucrá in macia-le loru. Spectaclu infioratoriu in adeveru, in care se parea amore si pietate catrà ai sei, dandu loru si siesi lovitura de morte.

CCXCIV. Remasîtiele ostei dacice, fugindu prein locure aspre si pre in munti neamblati, urmeza semnulu belaurului, care scapase dein ostire. Pentru cà totu la una miia de soldati erá unu belauru redicatu intru una ruda, ce avea capu de argentu, er' cea alalta parte a trupului de metasa invergata, cá unu adeveratu belauru, dupa Suid'a.

CCXCV. Traianu nu asculta cererea Dacilori, pentru pace, fiendu cà o fransera de atâte ori silu interitara. Stang'a lui e pusa pre manuchiulu spatei, cu carea erá incinsu, er' cu derept'a tiene marginea paliului imperatescu, insemnandu cà si mai in colo vrè a purcede si ai combate cu arm'a. Bucinatoriulu suna, labarulu si semnele cu pretorianii

militibus praetorianis a tergo succedunt, tribunis Caesarem comitantibus.

CCXCVI. Annona militibus viritim distribuitur. Veteranus hiuc rei miles erat praefectus, qui modio certas cuique mensuras distribuit, quas saccis exceptas, humerisque impositas, in propria singuli tabernacula vel casas asportant. Tota tamen legio particulam aliquam in saccum peculiarem conferebat, sepulturae causa, ut siquis ex contubernalibus decessisset, de illo sacco ad sepulturam ipsius promeretur expensa. Haec ratio apud signiferos in cophino servabatur.

CCXCVII. Adlocutio Traiani augusti privatim ad milites aliquot, signiferos inquam cohortis et centuriarum, habita. Quorum videtur ignaviam objicere, alterumque eorum exauctorare ob facinus aliquod indigne admissum, utpote qui pelle caput amictus leonina nullum signum gestet in manibus, sed illi videatur ereptum. Reliquis autem muniendae castrorum partis curam committit.

CCXCVIII. Levis armaturae milites praetoriam portam egressi, ad reliqua castrorum munimenta absolvenda pariter se accingunt.

CCXCIX. Milites partim ligna caedunt, partim comportant, fabrisque murariis ministrant, tum quadros et dolatos lapides; qua materia artifices usi munitiones a remotis locis ad castra usque perducunt.

CCC. Duarum centuriarum praetoriani milites, ante tentorium principis excubantes, quarum totidem signa humi defixa cernuntur.

urmeza in apoi, er' tribunii insocescu pre Imperatoriu.

CCXCVI. Se imparte proviantu soldatiloru, la care actu e prepusu unu veteranu, care fia-caruiai mesura si imparte partea lui, si acest'a luanduo in sacu o duce pre umeri la cortelulu seu. Inse tota legiunea lasá una particea, ce o punea intru unu sacu peculiare, pentru inmormentare, cá deca careva dein consoci ar' morí, se aiba spese de in acelu sacu spre inmormentare. Acesta rata se pastrá la semniferu intru unu vasu anume.

CCXCVII. Cuventarea imperatului Traianu in parte catrà unii soldati, seau semniferii unei curti seau centurie. Caror'a se pare, ale imputá vre una lenire, si pre unulu dein acelia alu depune pentru ore-care fapta necuvenita, fiendu cà avendu pre capu pielea de leu, in mâni nu are semnu, si se pare, cà is'a luatu. Er' celoru alalti le dà de grige de a intarí una parte dein castre.

CCXCVIII. Soldati de armatur'a usiora, esiendu pre port'a pretoriana, erasi se apuca de a terminá cele alalte intariri castrensi.

CCXCIX. Soldatii una parte talia lemne, alt'a le ducu si le dau fauriloru murari; asemenea le ducu si pietre cadrate si dorate, cu care materia maiestrii continua munitiunile dein locure departate panà in castre.

CCC. Soldati pretoriani de in doue centurie, preveghiandu in a-antea cortului imperatescu, unde se vede si semnele infipte in pamentu.

Nota. Numeri aici cuprensi ajungu panà la tabl'a XCVIII inclusive.

XXII.
LIBERTATEA CUSCIENTIEI IN TRANSILVANI'A.

Candu Austri'a se incordá spre a duce intru implenire supunerea Traniei, generariulu ei, comitele Caraffa, asternù imperatului Leopoldu I. unu memorandu voluminosu sî tare insemnatu atâtu pentru cuprensulu seu internu, câtu sî pentru valorea, ce i-s'a datu la curtea imperatesca. Memorandulu acest-a avù influintia forte mare asupr'a sortei Traniei, cà elu sierbì de base diplomei leopoldine sî fù indereptariulu politicei austriace intru deplena cucerirea acestei tieri.

Intru acesta chartía Caraffa dîce in data la puntulu 1: „T r a n s i l v a n i i - s i t e m u l i b e r t a t e a r e l e g i u n e i, c á l u m i n' a o c h i u l u i.“*)

*) Archiv des Vereins, N. Folge. I. pag. 162 si urm. Unde acestu documentu e tiparitu intru tota estensiunea.

Impilata, amarita, storsa sî vaierata erá patri'a nostra in tempurele acele. Imparechiàrile sî ambitiunile nobilimei coplesîse capetele strabuniloru nostri cu milie de rele, tiraní'a loru trantise poporulu la pamentu sî-lu tieneá ferecatu spre a-lu impiedecá dela revindecarea derepturelorn. De ací nepotenti'a aceea, ce facù, cá Transilvanii in miediulu unei fortaretie naturali se nu pota ajunge la independentia perfecta. De ací obosel'a tierii sî decadenti'a ei la una stare de compatimitu. Turcii ne despoliasera prein dàri grele, copitele loru sî ale Tatariloru nu lasasera unu locu necutrieratu, tetiunele loru aprinsese mai tote satele sî iataganulu loru adapase cu sange tote campurele acestei tieri frumose. Er' generarii nemtiesci, cari se frementau cu eli, cari se tranteau cu eli pre spatele nostre pentru cucerirea tierii nostre, camu de comunu se nesuiau a se intrece cu eli sî in acte de barbaria. Sî totusi recuisitiunile nu mai

aveau capetu; er' suspiciunàrile, denunciàrile, proscrierile, ce in decursulu multoru dieci de ani fusera la ordinea dîlei, infloriau sî acumu.

Acesta erá starea Transilvaniei pre la finea secl. XVII, candu s'a plasmuitu scrisori'a lui Caraffa.

Ce placutu ar' fí pentru ochiulu, ce revede aceste tempure sorbite de eternitate, ce dulce ar' fi pentru elu, deca in miediulu unei scene triste, intunecate, cá sî cea de mai susu, ar' descoperí unu singuru puntu luminosu, unu locu de verdetia, pre care se-si resufle obosel'a, se-si aline struncinàrile spirituali, ce-i casiunà misieli'a tempureloru revediute!

De ar' aflá elu in istori'a Transilvaniei de pre atunci libertatea cuscientiei pusa in victia intru deplena poterea cuventului, recunoscuta sî garantata prein legile fundamentali ale tierii; si-ar' poté dîce: „pre lunga tote suferintiele, patrí'a mea totu a fostu una tiera frumosa; ea s'a bucuratu cu doue sute de ani in a-ante de acest'a de unu bene, dupa care multe tieri luminate sî asta-di in desiertu ofteza." Sî ar' fi recreatu.

Acumu Antoniu Caraffa dice, cumu cà Transilvanii nu numai au fostu in posesiunea acestui inaltu bunu; ci l'au sî pretiuitu mai multu cá lumin'a ochiloru sei. Sî acest'a nu o face vorbindu eca asiá, in trécatu, ci intru una scrisoria secreta, adresata suveranului seu spre a-i aratá calea, pre care Transilvani'a se se pote sujugá de totu. Transilvani'a dara sî popora-le ei se tracteza ex professo. De ací ar' urmá, se luàmu de adeveru neindoitu, precumu celu alaltu cuprensu alu memorandului, asiá sî asertulu citatu, sî se tienemu cu mani cu petiore, cà unu bunu de cele mai mari, libertatea cuscientiei, a inserinatu faci'a strabuniloru nostri sî i-a intaritu intru portarea necasureloru, ce-i imbranciau.

Candu am vediutu antani'a ora cuventele acelui generariu-diplomatu, eram bunu bucurosu a le dá credieméntu, pote, pentru cà omulu usioru se pleca a crede cele, ce-i suntu dupa placu. Inse recugetandu a supr'a tariei, in care anumite confesiuni s'au aflatu pana sî in tempulu mai recente, improspatandu-mi frecàrile, ce necontenitu au imparechiatu pre locuitorii acestei tieri, vediui, cà umbr'a, ce-mi recoriá sufletulu caletoriu prein tempure pasate, despare, cá-sî unu noru menatu de suflarea ventului.

Deintru aceste mi-a venitu pofta a cercetá mai cu de-a-menuntulu: ce a potutu fí aceea, ce a facutu pre Caraffa, se scria, cà in Transilvania custa libertatea cuscientiei? Fost'a realitate, ori neluca? Insielatu-s'a acelu diplomatu ageru, seau ratecimu noi, cari sustienemu contrariulu?

Spre lucrulu acest'a nemica nu versa lumina atâtu de chiara, cá i n s e legile tierei dein tempulu acel'a. Am petrecutu dara legile Transilvaniei, nu numai cele in vigore pre la capetulu secl. alu XVII, ci sî cele de mai in a-ante, de candu adeca Transilvani'a volî a se face tiera autonoma, de candu au inceputu a se inradeciná sî a prende potere intr' ins'a relegiunile cele noue, cari au fostu scrisu pre flamur'a loru speciosele cuvente: libertatea cuscientiei.

Nu voliu, se preocupu judecat'a nimenui. De acea nu dîcu nemica de persuasiunile, ce am castigatu foliandu prein legile nostre dein secl. 16 sî 17. Ci mai vertosu considerandu, cà dein legile Transilvaniei mai numai cele suscepute in „Aprobatae et compilatae constitutiones" s'au publicatu prein tipariu, era in Msa suntu forte rari: dau ací in estrasu toti articlii dietali tienetori de materí'a preatinsa sî-i impartesiescu dupa una colectiune compendiaria in 5 tomi fol., ce se afla intre MSa-le bibliotecei dein Blasiu sub titlulu: „A r t i c u l i i d i a e t a l e s s u b n a t i o n a l i b u s T r a n s i l v a n i a e p r i n c i p i b u s c o n d i t i."

I. Articlii esîti sub r. Ioane Sigismundu.

1543 F e b r u a r i u 26.*)

Art. 3. Baserecei Albense se nu i-se conferesca nece una mosîa.

1544 A p r i l e 24, l a T u r d' a.

Art. 4. In relegiune neme se nu faca innoiture, nece se impiedece personele baserecesci.

1544 Augustu 2, totu la Turd'a, fiendu presenti sî celi dein „pàrti."

Art. 5. Tesaurariulu se intorca venitele episcopesci (adeca venitele episcopíei catolice dela Alb'a Iulia), sî ale altoru castele, spre necesitàtile Mariei Sale, seau se le dè in mânele M. Sale, cá nu cumu-va oficialii, cari de ací in coló se salariseza, se le resipesca, — sî tragundu-se la respundere toti oficialii, celi predatori se se pedepsesca.

Art. 6. Staturele se roga de M. Sa, se nu conferesca nemenui bunure de cele episcopesci, nece se le inscria; er' cele instrainate se le reasiedie in starea vechia.

Art. 7. M. Sa se liè dein mânele lui Horváth Mihály bunurele capitulului A r a d a n u, sî se le restitue baserecei. Bunurele baserecesci se le conferesca la persone demne, cari se roga pentru M. Sa (regin'a Isabel'a) sî filiulu M. Sale (Ioane Sig.), p r e c u m u s' a f o s t u d e c i s u i n a d u n a r e a d e l a O s i o r h e l i u, c a n d u e p i s c o p í' a f ù s t r a p u s a M. S a l e.**)

1548 I u n i u, l a T u r d' a.

Art. 1. Fiendu-cà mai multi principi crestini in

*) Loculu acestei diete nu e semnatu in colectiune. A fostu Turd'a. vedi: Gál L. az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai I. p. 3.

**) Colectiunea nu pastreza articlulu, la care se provocá ací. Ea insíra cuprensulu celoru 28 art. facuti la Osiorheliu in 1543 Nov. 29. Dara intru aceli-a nu ocure nemicu de episcopí'a catolica. Ma plangundu-se capitululu, cà i-se rapescu decimele, s'a decisu in art. II. cá rapitorii decimeloru se fia trasi la judecata.

scurtu au se decida in negotia-le relegiunei, se nu se innoiesca in relegiune, si predicatorii se nu amble deintru unu locu intr'altulu spre a predicá.

1550 Februariu 2, la Clusiu.

Art. 6. Adese ori templandu-se sî acea, de tier'a a suferitu multe rele dela oficirii straini, M. Sa e rogata, cá amesuratu promisiunei sale in cetàti se puna oficiri natiunali, sî bunurele eclesieloru se le conferesca acestor'a. (In diet'a mai de aprope, tienuta in Osiorheliu la a. 1549, inca s'a venturatu caus'a oficiriloru straini, cà art. 16 asiá suna: „negotiulu oficiriloru Poloni sî Italiani, ce se afla in cetàtile M. Sale, se amena pre diet'a dela Clusiu.")

II. Sub r. Ferdinandu.

1552 Maiu, dom. ante f. Dni, la Turd'a.

Art. 40. Sî acumu se decide, precumu staturele cu involîre comuna au fostu decisu in adunarea de mai susu cu respectu la relegiune, cá urmatorii pàrtii evangelice, se nu fia cuntrari pàrtii celei alalte, adeca celei papiste, se nu-i prejudece, — nece se nu se infesteze unii pre altii, ci se se intempine cu onore sî blandetie.

Art. 41. Cu respectu la Osiorheliani, staturele decidu, cá ori-cene dein eli se pota trece liberu la confesiunea evangelica sî se o pota invetiá, — se-si tiena predicatoriu.

Art. 42. Inse pentru cá (Osiorhelianii) se pota luá pentru sene venitele parochiali indàtenate, s'a decisu, cá sî eli se fia ascultatori intru tote, câte tienteza spre salutea publica.

Art. 43. Evangelicii (dein Osiorheliu) se rescumpere dela cetatianulu proprietariu cas'a, in care a siediutu adiniora rectoriulu, er' acumu e cuprensa pentru predicatoriulu evangelicu.

Art. 44. Ori-care eclesia e libera a-si alege mormormentariu dupa placu, non obstante contradictione aliquorum.

1554 Ianuariu 25, la Osiorheliu.

Art. 5. Abatelui dein Monasturu i-se concede a suscepe preuti in conventulu seu, numai susceputii se fia cu vietia curata sî invetiatura de ajunsu.

Art. 16. Decimele episcopîei Oradane dein districtulu Kalotaszeg se se vendia nobililoru de acolo, cari se respundia episcopului pretiulu in doi termini.

1554 Dom. 1-a ante f. Barn., Mediasiu.

Art. 7. Dein capitululu Albei decanulu se se scole cu totu poporulu seu, sî se fia cu pregatire buna pentru batalia. (Prein articlii adusi in diet'a acest'a se reguleza detorenti'a de a esî la oste in tempu de batalia).

Art. 14. Fiendu-cà filii acestei patrie, de-sî relegiunea crestina e un'a, se deschinescu in ceremonie sî usulu sacramenteloru, se asiedia, cá in tempulu tabarirei fia-care confesiune se pota avé preutulu seu, numai câtu nece unu preutu se nu cuteze a vetemá pre partea cea alalta.

1555 Decembre 23, la Osiorheliu.

Art. 13. Tote procesele se sisteza afora de ale episcopului transilvanu sî ale capitulariloru cele pentru decime sî alte detorîe.*)

III. Era si sub Ioane Sigismundu.

1556 Dominica oculi, in Sàbesiu.

(Voevodulu lui Ferdinandu, Stefanu Dobo de Ruszka, sî episcopulu catolicu, Paulu Bornemisza, indemna pre stature se remana credentiose lui Ferdinandu. Staturele nu se pleca, ci er' primescu in dereptu pre fetiorulu regelui Ioane. Pana la venirea acestui-a investescu „cu potere cuvenita demnitàtii regali" pre Petru Petroviciu. Art. 1—5. Sî oprescu sub nota infidelitatis ori-ce comerciu cu imperatulu Ferdinandu. Art. 9.)

Art. 6. Tote decimele, de bucate, vinu s. a., ce suntu in tiera pentru episcopulu sî imperatulu romanu, se le culega locotenentele.

Art. 12. Se trametu legati la episcopulu sî la Stefanu Dobo, cari se-i indemne se tiena un'a cu staturele, precumu au fostu promisu. Episcopulu se dè cetatea sî fortarctiele in man'a locotenentelui, sî se esa dein ele de volia buna. Er' de nu ar' face aceste, e tema, cà nu va avé esîre paciuita.

1556 Aprile 27, partiale in Clusiu.

Art. 11. (Vorbesce de bunurele baserecesci, inse precumu-lu presenteza Msulu, nu are intielesu.)

1556 Dec. 7, generale in Clusiu.

Art. 46 (tradusu dupa Szeredai, Notitia veteris et novi Capituli, pag. 190). Fiendu-cà domnii locuitori ali tierei ne-au multiamitu forte sî noue sî prea stralucitului nostru filiu, pentru respunsulu benevolîtoru, ce le-amu datu, sî s'au promisu a-si adeverí sî cu versarea sangelui sî periclulu vietii credenti'a sî ascultarea cuvenita, cu ferbenti rogatiuni cerendu dela noi sî prea stralucitulu nostru filiu numai un'a, cá adeca bunurele episcopîeloru, capituleloru, conventeloru, prepositiloru sî ale altoru persone baserecesci, se nu se redè personeloru, dela cari s'au luatu; ci mai vertosu precumu eli ni le-au

---

*) Totu la anulu acest'a pune Szeredai, Series episcoporum Transilvaniae A. Carolinae 1790 p. 205 articlulu urmatoriu: Fiendu-cà in negotiulu relegiunei mai adese ori se nascu neintielegeri intre partide, spre stergerea acestui reu s'a decisu, cá se se observe articlulu adusu in Turd'a la a. 1551 sub fostulu fratele Georgiu, episcopulu Oradanu. Sî deca ore-care deintre parti ar' fi nedereptatîtu, seau ar' asuprí cumu-va pre alta parte, partea vetemata in derepturele sale se redice procesu in a-antea domniloru voevodi.

oferitu sî datu noue, asiá noi se le intorcemu spre benele sî necesitàtile tierei. Deci noi statorimu a conferí cu consiliarii nostri, sî a cumpaní seriosu, ore se intorcemu estu feliu de bunure sî venite baserecesci acelor'a, dela cari s'au luatu, seau se le retienemu spre folosulu nostru sî alu statului. Totusi negotiulu capituleloru l'amu amenatu pre diet'a, ce se va tiené mai aprope. Atunci vomu decide despre ele.

Szeredai dupa articlulu acest'a indata adauge: Avut'a articlulu acest'a potere de lege, seau nu a avutu, totu atât'a. Pentrucà dupa anulu acest'a preutîmea, ce pre atunci infloriá in statulu Ardealului, pre incetu s'a stinsu, sî tote bunurele baserecesci au fostu confiscate: de sî in diet'a dela Osiorheliu tienuta la a. 1555 s'a pusu lege, cá venitele catedralei dein Alb'a se se restitua conformu art. dela Turd'a a. 1551.

1557 Februariu 6, in Alb'a Julia.

Art. 10. Indurandu-se M. Sa a concede, ca monastirile monachiloru scosi dein tiera se se prefaca in scole, sî tenerimea se se invetie intr'insele prein omeni preceputi, totu dein confesiunea M-Sale, se intorcu spre scopulu acest'a monastirea dein Osiorheliu sî un'a dein Clusiu.

1557 Juniu 10, in Turd'a.

Art. 8. Fiendu-cà noi (regin'a Isabel'a) sî filiulu nostru la staruinti'a domniloru locuitori ne-amu induratu a concede, cá fia-cene se tiena credenti'a, care-i va placé, cu ceremonie noue seau vechie, — lasandu cá intru negotia-le credentiei se faca, ce le va placé, inse totusi fora de vetemarea ore-cui, cá urmatorii relegiunei noue se nu turbure pre urmatorii celei vechie, nece se-i veteme cumu-va: — Deci domnii locuitori, pentru ajungerea intielegerei intre basereci sî pentru mulcomirea contraversieloru escate intru invetiatur'a evangelica, au decisu asiediarea unui sinodu nationale, unde fiendu de facia evlaviosii ministri ali evangeliului sî alti nobili si alesi, se se faca desputatiune asupr'a invetiaturei, sî cu ajutoriulu lui Domnedieu se se sterga neunirile sî diversitàtile in relegiune. (Dupa Szeredai p. 191 sî 192.) Totu aci dîce Szeredai a se fi adusu sî articlulu acest'a:

Intregi staturele credentiosiloru nostri locuitori au cerutu dela noi, cá se luàmu sub scutulu, aperarea sî patrociniulu nostru sî a prea stralucitului nostru filiu, baserecele unguresci, cari in relegiune sentiescu un'a cu cele sasesci, sî se ne induràmu a face, cá se se redè basereceloru sî ministriloru veniturele loru cele legiuite, decimele sî alte folose de natur'a aceea. Deci noi, dein deregutori'a sî demnitatea nostra de regina fiendu detorie a aperá tote baserecele, vomu pleni aperarea acea dein oficiu, sî vomu demandá, cá veniturele cuvenite intregi se se redè la ministrii acelor'a.

1558 Dominica Iudica, in Turd'a.

Art. 7. Pentru conservarea chartieloru se se alega persone apte lunga capitululu dein Clusiu (Munasturu) sî Alb'a.

Art. 8. Avendu M. Sa de cugetu a esí la Orade, este rogata, cá pentru asiediarea scoleloru, spre care scopu sî almente a destinatu venitu destulu de mare, se faca decisiuni bune, sî baserec'a Spiritului S., ce vene a se dá crestiniloru celoru noi, ... se nu decida intru altu tipu, ci numai asiá, precumu la rogarea statureloru a propusu pentru seraci.

Art. 14. Cu respectu la personele baserecesci s'a decisu, cá plebanii, ce nu au decime, quarte, se nu platesca taxa, nece catedraticu; satulu ce nu are plebanu, se nu se apese cu nece unu feliu de platire. (Szeredai p. 194.)

Art. 21. M. Sa precumu se indurase a concede sî mai in a-ante, cá ori-cene se marturesca relegiunea, ce i-ar' placé, papista ori luterana: asiá sî acumu se va indurá, sî va dá la toti volia libera de a urmá ori-care deintru aceste doue. Totusi voliesce, cá certele sî vetemàrile se lipsesca de intre densii sî le opresce. Er' sect'a sacramentariloru se opresce dupa judecat'a baserecei Vitenbergese, ce nu de multu ajunse aici cu suscrierea lui Filipu Melanchton, sî de totu se sterge.

1558 Dominec'a S. Treime, partiale in Alb'a Iulia.

Art. 23. Cu respectu la articlulu despre relegiune, Maiestàtiloru sacre place totu ce s'a decisu in adunarea de mai in a-ante; pentru-cà se dà libertate a imbraciusiá seau relegiunea vechia impreuna cu ceremoniele sî riturele vechie, seau credenti'a luterana dupa asiediamentulu eclesiei Vitenbergese. Intru asmene socotescu, cumu cà sectele sî relegiunile noue suntu de a se incungiurá, pentru cá se se incungure funtanele sî seminaria-le turburàriloru. (Szeredai pag. 195.)

1560 Novembre 11, partiale in Clusiu.

Art. 12. Fiendu-cà in caus'a relegiunei, cu desclinire pentru cin'a Domnului, s'au templatu discusiuni multifarie, se decide, cá la Dorote'a popii se tiena desputa in Mediasiu, la care dein partea nobililoru se fia de facia Franciscu Mikola, Lad. Petri, M. Gyeröfi, M. Kornis, Emericu Lazar sî Balintu Kalnoki. Sasii inca-si alega dein partea loru, pre cene le place.

1563 Dominec'a S. Treime, partiale la Turd'a.

Art. 15. Dupa-ce intre Secuii de ambe relegiunile s'au intemplatu certe varie, dein cari sî rele forte multe se potu escá: domnii locuitori au decisu, cá ambe pàrtile se observe strinsu ordulu conformu articliloru sî costitutiuniloru de mai in a-ante, asiá, câtu fia-cari se pota imbraciusiá relegiunea, ce voru fi preferindu, avendu libertate de a tiené sî continuatori de relegiunea sa. Pana candu unulu deintre popii acesti-a va predicá, celu alaltu se fia cu asceptare, pana va gatá celu de

antâniu. Dupa terminarea predicei, alaltu se pota incepe sî purcede liberu. Er' conturbatorii se se evoce in presenti'a Maiestàtii sale regesci, prein aceli-a, caroru se va fi facutu nedereptate, sî se se pedepsesca dupa lege.

1564 Ianuariu 21, partiale in Sedisior'a.

Art. 7. (Se intaresce libertatea relegiunei cu provocare la decisiunea facuta in diet'a dela Clusiu.)

Art. 9. Intemplandu-se imparechiàri intre catolicii sî evangelicii dein Caransàbesiu, staturele roga pre M. Sa, se le compuna prein omeni apti. Ci fiendu-cà aici nu liusioru se capeta barbati de aceia, se conclude, cá in basereca se tiena cultulu divinu scaimbandu-se, intru una dî unulu intru alalta altulu, asiá câtu una relegiune se nu conturbe cultulu celei alalte in tempulu ei.

Art. 18. Fiendu-cà in caus'a religiunei Pastorii sî Ministrii basereceloru ungurescì sî sasesci nu se intielegu intre sene mai alesu intru cele, ce atingu Cin'a Domnului, dein care causa in a-ante cu doi ani involîndu-se M. Sa regesca, s'a fostu chiamatu sinodu la cetatea Mediasiu, cá alaturandu scripturele se se rumpa capetu acestei neintielegeri, ce totusi remasese nefacutu; — deci cá marirea lui Domnedieu totu mai multu se venia la cunoscienti'a celori pii, s'a decisu: cá Pastori sî Ministri de ali basereceloru sî alti ómeni piosi amblati in santele Scripture, sî deintre celi ce profeseza presenti'a Domnului in Cina, sî deintre aceli-a, ce se numescu Sacramentari sî tienu Cin'a numai in locu de semnu, se se adune in opidulu Aiudu intru a 15-a dî computata dela dîu'a, in care s. Maiestàte regesca va fi ajunsu la Alb'a Iulia. In Aniudu se voru poté adunà sî alti barbati pii sî alesi. Sî M. Sa regesca se va indurá a tramete pre care-va deintre consiliarii sei, carele se-i represente person'a regesca sî cu autoritatea M. Sale va infren'a partitele imparechiate dela ori-ce svada, batjocura sî injuratura. Pastorii preamentiti voru desputá in a-antea acestoru, dein cuventulu celu curatu a lui Domnedieu, cu zelu crestinescu, voru alaturá, voru scote la lumina adeverulu, cá nu cumu-va multîmea de crestini, cea mestecata, se remana dubia sî suspensa, ci mai vertosu cu unu viersu sî cu una anima se pota preamari credenti'a cea curata sî pre Domnedieu urdîtoriulu relegiunei nostre prein Filiulu seu, medilocitoriulu sî rescumperatoriulu nostru. Szeredai p. 197.

1564 Dominec'a S. Treime, partiale la Turd'a.

Art. 9. Fiendu-cà in cele relegiose, cu desclinire in ce atinge cuminecatur'a, s'au escatu neintielegeri intre popii magiari dela Clusiu sî celi sasesci dela Sabiniu, se decide, cá fia-cene se pota tiené seau religiunea basereceі Clusiane seau a celei Sabiniane; asiá totusi, câtu nece unu popa se nu pota costringe poporulu la urmarea cestei seau celei relegiuni, sî fia-care satu se pota alungá pre pop'a, a carui invetiatura nu-i place. Era deca cene-va deintre locuitorii comuneloru sasesci ar' volî se treca la eclesi'a Clusiana, se pota face fora pedeca sî se pota merge in comun'a Clusiana (reformata, calvina) spre a se cuminecá. Sî intorsu. (Estrasu dupa Szeredai.)

1565 Ianuariu 22, la Clusiu*)

Art. 21. „La rogarea nobililoru M. Sa s'a indurata a liertá catedraticulu plebaniloru straini (külföldi), ce suntu in nobilime; inse asiá, câtu alte dàri, ce a fora de acest'a arù cadé asupr'a preutîloru sasesci pentru necesitàtile tierii, acele se le platesca capitulele filiali impreuna cu popii sasesci, dupa daten'a vechia, numerandu fia-care partea sa; sî deca pre unde-va aru fi scutiti, cari apoi aru fi detori cu gira, pre totu loculu se o administreze M. Sale.“ Asiá Erd. Történetei-tára p. 55, unde se vede a fi smentela in cuventulu „külföldi“-strainu, in locu de „királyföldi“-celi dein fundulu regiu. — Sî mai tare incurca intielesulu acestui articlu Szeredai l. c. p. 199, carele asiá-lu estrage: „Cathedraticum a Nobilitate debitum exterae terrae plebanis sua Majestas indulsit.“ — Er' colectiunea compendiaria asiá ne presenta articlulu acest'a: „La rogarea nobililoru M. Sa lierta catedraticulu, ce detorescu plebanii, ce suntu in Transilvania in nobilime sî in fundulu regescu; ci asiá, (cele alalte cá mai susu).

Art. 22. La rogarea tierii M. Sa sî in pamentulu secuiescu lierta catedraticulu pentru ministrii, ce predica evangeliu curatu sî impartiescu sacramentele dupa asiediamentulu Mantuitoriului.

Art. 23. Er' papasii (numire de batjocura pentru catolici) se fia detori a platí catedratiuculu; de ora-ce venitele loru cele de demultu se tienu, venitele liturgiere betrane, dein amblàrile cu crucea, rescumpararea sufleteloru, liberarea loru dein purgatoriu, dein procesiuni sî indulgentie. Deci eli se fia detori a dá catedraticulu dupa daten'a vechia.

1566, Dominica Reminiscere, part. in Turd'a.

Art. 21. Dupa-ce lumin'a evangeliului s'a latîtu in tienutele M. Sale, pentru deplena sterpirea totororu creseloru se a decisu, cá acele persone basereceсi, cari se lipescu de invetiatur'a papei luandu càtra dins'a sî inventiuni de ale omeniloru, sî de acestea nu voiescu a se despartî, se se alunge deinteritoriulu M. Sale.

Art. 22. Intru ace'a M. Sa concede capitulului Oradanu tempu pana la Florîa-le de mai aprope, asiá, câtu de se voru intorce pana atunci, se remania in pace intru casele, vitele sî viniele loru, — luandu a fora acele mosîe, ce M. Sa voliesce se tienia pentru sene. Er' dein cuntra,

---

*) Articlii acestei diete s'au compusu in limb'a magiara sî se afla tipariti in „Erdélyország Történetei-tára, kiadják Kemény József és N. Ajtai Kovács István I. Kötet Kolozsvártt 1837 pag. 50 sî urm.

de nu aru primí cuventulu lui Domnedieu, se merga cu vite cu totu, unde le va placé.

Regele Ioane II confirmà acesti Articli la Turd'a, in Duminec'a Oculi 1566.

1566 Mai 28, partiale in Turd'a.

Art. 16. Dupa-ce popii sasesci s'au plansu, cà nu-su in stare de a portá greutàtile aruncate pre eli, M-sa e rogata a liusiorá sî sortea loru, inse asiá, câtu prein acea celi alalti patrioti se nu se ingreuneze sî mai tare. Deci M. Sa se decida, de câte tunure bune va avé opu.

Art. 17. Popii sasesci dein fia-care Decanatu se trametia câte unu economu lunga calii sî cara-le loru, carele se alimenteze calii pre spesele popiloru.

1566 Novembre 30, partiale in Sabíniu.

Art. 36. In cele religiosa s'a decisu sî mai in a-ante, cá predicarea evangeliului necairi se nu se impedece. Acumu de nou se decide, cá sterpindu-se eresurele se se sporesca relegiunea cea adeverata, cu desclinire intre romani.

Art. 37. Celi ce s'aru cuntrariá acestei decisiuni se concerteze dein biblia cu superintendentele, episcopulu Georgiu. Sî deca totu nu aru volí a se intorce la religiunea adeverata (calvina), se se scotia dein tiera, fia episcopi romanesci, fia popi ori calugari. Sî totu poporulu se asculte numai de episcopulu Georgiu sî de popii alesi de elu. Er' cene ar' conturbá pre acesti-a se incura not'a necredintiei.

Art- 43. Mai incolo s'a decisu, cá in loculu capitulului dela Orade, carele s'a coruptu prein indololatría (intielege: relegiunea catolica), se se alega alti doi popi Ioane Kanizsai sî pop'a Foris, càtra cari se se mai adauga unu nobilu impreuna cu notariulu comitatului. Acesti-a se grigesca de chartiele capitulului s. a.

1568 la Botezu, in Turda.

Art. 13. Fiendu in tiera multi, cari nu se supunu episcopului romanescu (intielege: celui nou, datu loru de Domnitoriulu spre ali calviní), ci ascultandu de popii celi de multu i-se cuntrarieza: M. Sa este rogata se conceda latîrea evangeliului sî se infrene pre cutezatori.

Art. 20. In cele religiosa se incuvenientieza otarirea de mai in a-ante, adeca predicatorii se vestesca evangeliulu ori-unde, fia-care dupa cumu o intielege elu. Sî deca poporulu primesce, bene; de unde nu, neme se nu fia costrinsu cu poterea, sî fia-cene se pota tiené predicatoriu dupa placu, sî pentru acest'a se nu cuteze a se batjocurí unii pre altii seau a se amenitiá cu inchisoria.

1569 Februariu 2, partiale in Turd'a.

Art. 11. Se intarescu articlii despre religiune adusi in 1566 la Clusiu, sî in 1568 la Botezu in Turd'a.

1569. S. Ioane, partiale in Turd'a.

Art. 20. Romanii insorati se dè popiloru sei, cari au predicatu cuventulu lui Domnedieu dupa adeveru, deca i-au ascultatu, câte una claia de grânu.

1570 Ianuariu 1, la Mediasiu.

Art. 5. Staturele vediendu, cà M. Sa are desclinita grige de cultulu divinu, primescu cu multiamita ordinatiunea, ce a datu pentru certarea ereticiloru, ce s'au scolatu de curendu.

1571 la Botezu, partiale in Osiorheliu.

Art. 2. Cu respectu la religiune se incuvenientieza sî acumu conclusulu de mai in a-ante, cá in religiune neme se nu fia turburatu. Deca ce-va persona baserecesca s'ar' aflá in criminalitate, superintendentele se o judece, sî despoliata de oficiu se fia scosa dein tiera.

Art. 24. Personele eclesiastece dein Tier'a ungaresca, cari locuescu intre nobili, se scutescu de catedraticu. Despre care lucru M. Sa se incunoscientieze sî pre arendatori.

Art. 30. Episcopulu romanu se nu cuteze a luá dela popii romani mai multu de 1 fl. pre anu; ci pre neascultatori se-i degradeze seau pedepsesca intru altu tipu.

Prof. J. M. MOLDOVANU.

(Va urmá.)

NOTITIE DIVERSE.

Spatiulu marginitu alu acestei folie nesuferindune a intrerumpe si mai tare articlii numerului presente, rubric'a de Notitie caute se remania mai de totu desierta, de almentrea inca atari notitie, ce aru incapé in cadrulu foliei nostre, suntu prea rare de aflatu, si asia nece nu ne prea indemnàmu a dá, ce nu avemu.

Lasandule dar' pentru unu tempu mai fericitu, cându va se aflàmu secerisiu mai indestulitoriu pre campii filologiei si istoriei, trecemu erasi la cestiunea nostra cea mai ardietoria a foliei insesi, care astadi-si incepe noulu cursu pre stadiulu atâtu de coltiurosu, ce si-l'a alesu.

Salutàmu mai antaniu caldurosu pre toti romanii bravi si demni de acestu nume, in specia pre colegii nostri, nu numai in filologia, ci in tota literatur'a romana, aprecandule dîle ferici, si taria sufletului in lucrarile nobili si umane.

Salutàmu in specia si pre toti P. T. domni si domne, abonatii nostri, celi trecuti si celi presenti, inca si pre celi venitori, pre cari inca-i vomu acuprende cu tota bucuri'a, sîi asteptàmu cu multa nerabdare a le stringe mân'a.

Salutàmu inca sî pre celi ce ne au paresitu, cà ce nu ne indoimu, cumu cà numai grele cause au potutu sei astringa a se departá de noi.

Celoru repausati in Domnulu inca le ceremu repausulu dereptiloru si bucuri'a cea neincetata, ce astepta pre celi buni, sinceri si devotati humanitatei. Fia-le tieren'a liusiora!

Pre celi vii si abonatii nostri rogàmu inca, se ne escuse, deca numerii Archivului nu le venu puntu la diu'a, in care-i astepta, asecurandui, cà dein partene ne dàmu tota staruenti'a de a fi esacti, — inse aducasi a mente de proverbiulu: homo proponit (adeca noi), et homines (adeca altii) disponunt; pentru cà nu vomu se amestecàmu in atari afaceri santu numele Domnului.

Pretiulu abonamentului pre anulu intregu 3 fl. pentru provinciele austriace, 1 galb. pentru cele alalte.

Blasiu 1 Januariu 1868.

Editoriu T. CIPARIU.

Nr. XII. va aparé in 5. febr. a. c.

Imprimeri'a SAM. FILTSCH in Sabiniu.